

VI. fejezet

DÉL-BÁCSKA

TEMERIN

Hány tömegsír van a temetőben?

A temeriniek arról az egy tömegsírről tudnak, amely ott van a Nagyte-mető bejárati főútja mellett, bal oldalról, egészen közel a többi sírhoz, de azért annyira elkülönülve tőlük, hogy látszik: ez valami különleges hely, nem tartozik a többihez. Néhány éve egy igen szerény betonkereszt áll a körülbelül 7x2 méteres, betonkerettel jelölt terület végében, de egykori temetőcsőszök és a betonkereszt készíttetői szerint a valamikori, eredeti sírdomb sokkal nagyobb volt. Még nagyobb volt a kivégzendők számára kiásott gödör, ám ki tudja, milyen okból, csak ebbe a részbe jutott halott. A gödör másik része 1945 tavaszáig betemetetlenül állt, azután egyszerűen földet húzott rá valaki. Ezenfelül van még egy nagynak mondott tömegsír, abban s a körülötte levő néhány más sírban a volt temetőcsőszök emlékezete szerint 31 személy van elföldelve. A harminckettedik megszökött. E két tömegsíron nincsen megjelölve az odatemetettek neve, csupán az előzőn van az említett betonkereszt, s átellenben egy régebbi fakereszt. Mindkettőn ez a szerény felirat: Névtelen bajtársaknak. A másik nagy tömegsír semmivel sincs megjelölve, a hozzátartozók közül is csak kevesen tudják, hogy egyáltalán létezik. Már teljesen belevész a többi, többé-kevésbé ápoltság között a gyomba. E második, jeltelen közvetlen közelében van még egy tömegsír, abban nyugszik az öt legelőször kivégzett személy. Ezek koporsóba kerültek, egyszerű, gyalult deszkakoporsóba. Ezt is jelöli síremlék, rajta ezzel a felirattal: Itt nyugvó eltűnt édesapáinknak 1944. S itt van még néhány síremlék, azoké, akiket biztosan ide temettek el. Az egyik sírfelirat: Povázsán Pál 1899–1944, Prókai Pál 1907–1944. A közelében van még egy névvel jelölt, rajta egy szokásos keretben porcelánra maratott arckép, az arckép alatt ez a szöveg: „Bábi Szilveszter 1910–1944. E síremléket emeltette családjai. Egy újabb síremléken ez a szöveg, s ez is egy kivégzettet idéz emlékezetbe: „Itt nyugszik Ivanics János, 1890–1944. E síremléket emeltette családjai”. S végül itt áll

Mészáros György temerini születésű szabadkai lakos 1984. november 11-én lefényképezte a falu tömegsírjai közül a legnagyobbat, beküldte a Magyar Szó szerkesztőségébe, de a kép csak a hat évvel későbbi, ismételt beküldés után, 1990. május 6-án jelent meg

egy síremlék ezzel a felirattal: „Itt nyugszik Morvai Genovéva, élt 68 évet”. A temetőcsőszök szerint azért temették ide, mert itt nyugszik a kivégzett férje is, Németh István. Van a közelben egy síremlék minden felirat nélkül, ezt állítólag valamelyik kivégzettnek a hozzátartozója emeltette, de nem mert semmilyen szöveget rávésetni. Nem biztos, hogy a síremléket mindig pontosan ugyanoda állították, ahol a névvel jelölt személy nyugszik.

Azt, hogy az elsőként említett nagy tömegsírban hány személy nyugszik, csak körülbelül tudják a volt temetőcsőszök.

Szabad-e illő módon emlékezni?

A síremlékek, illetve a nagy tömegsír feletti szerény emlékmű felállításáról az egyik temerini így nyilatkozott.

„A nevemet meg ne említse, én nagyon félek.

Édesapám 1944-ben lett mozgósítva, de már csak Szenttamásig jutottak el, onnan hazatért. Ő is ott volt a templomudvarban, amikor a temerini férfiakat mind odaterelték. A falu széléről, a nagyon szegényes, alacsony házukból ment oda a parancsra a többiekkel. A goszpodincai (Gospodinci, Boldogasszonyfalva – M. M. megy.) úti

1990. november 2-án, halottak napján tartották az első nyilvános megemlékezést az áldozatokról a legnagyobb tömegsírnál

házunkból. Abban a honvédruhában, amiben valahány nappal előbb hazatért, mert nem volt neki másik rendes. Ezért lett kivégezve, mert honvédruhában volt.

Néhány évvel ezelőtt megbeszéltük néhányan mi, asszonyok, hogy betonkoszorúval körülöntetjük a közös sírhelyet, a nagy tömegsírt. Azt is megbeszéltük, hogy márvány emléktáblát tétetünk rá. Varga Somogyi kőfaragóval egyeztünk meg. A pénzt összeszedtük, voltunk adakozók talán harmincan is. A betonkoszorú el is készült, de a tábla nem került rá, mert közben ránk szólt a rendőrség. Ez úgy történt, hogy az a személy, akinél ott volt az adakozók listája, átadta a névsort a kőfaragónak, mert az kérte tőle. Később ez az asszony nekem elmondta, hogy már akkor furcsa volt neki, minek a lista a kőfaragónak, mi köze hozzá, hogy ki adott a síremlékre, s ezt meg is kérdezte tőle, de a kőfaragó azt válaszolta, hogy hátha lesz valami külön munka. Azon a listán nem volt rajta mindenki, én tudom, hogy olyan személy is adott, aki ott nem volt fölírva, mert akadt, aki megmondta, hogy ő pénzt ad, de a nevét sehova föl ne írják, mert ebből még baj lehet.

Egy alkalommal egészen váratlanul két rendőr állított be hozzánk. Meg sem mondták, hogy miért, de azonnal mennem kellett velük a rendőrségre. Kocsival jöttek értem, sem átvittetni, sem rendet hagyni magam után nem engedtek. Itt volt nálam Szabadkáról vendégségben a két unokám, a

közelünkben külön házban élt még akkor a nagybeteg apósom, azt sem láthattam el, senkire nem bízhattam őket, hanem csak üljek be, és menjek a rendőrségre. Én mondtam nekik, hogy átszaladok a szomszédhoz, az majd bevisz, meg vissza is hoz autón, de nem tágtottak, velük kellett beülnöm a kocsiba.

A rendőrségen elébem tették azt a listát, amit az az asszony átadott a kőfaragónak. Erővel azt akarták, írjak alá egy nyilatkozatot, hogy a fasisztáknak akartunk síremléket állítani közadakozásból. Más asszonyok is voltak ott, az is, aki a pénzt összegyűjtötte. Külön-külön szobában foglalkoztak velünk. Mi mindannyian úgy beszéltünk, ahogyan volt is: a hozzátartozóinknak akartunk tisztességes síremléket állítani, ne úgy legyenek a temetőben elkaparva, mint a kutyák, adjuk meg nekik is a végtisztességet legalább egy közös emlékművel, hogy legyen, hol koszorúzni.

Végül adtak egy másik papírt, amelyiken azt nyilatkoztuk, amit mondtunk is. Ezt aláírtuk. Nagyon ránk parancsoltak, hogy tudjuk-e, mi a rendőri titoktartás. Hát azt mondták, ehhez tartsuk magunkat. Erről senkinek soha semmilyen körülmények között nem szabad szólnunk egy szót sem. Engem egyszer a piacon megállított egy olyan ismerősnek tűnő, nagyon simulékony modorú férfi, és lassan a történetekre terelte a szót, azt akarta kiszedni belőlem, hogy mi volt e körül a temetőben, hogyan keveredett bele a helyi közösség tisztviselője, meg mi volt a rendőrségen. Megmondtam neki, hogy engem ne kérdezzessen semmiről, ha akar valamit, menjen a rendőrségre.”

De hát hogyan is kerültek a temetőbe ezek az emberek, akiknek még negyvenvalahány év elmúltával is csak ilyen körülményes és kockázatos vállalkozás útján volt – nem is szabad, csak – mód síremléket állítani?

Szakál János

„Már pénteken kidobták (1944. október 27-én – M. M. meg.), ne menjen senki három napig az utcára. Aznap vitték a temetőbe az első halottakat is. Az első öt: Biri Pali, a kovács, Prókai Pali, a hentes, Berki János bácsi, írásból Ivanics, meg az Uracs Pista. Az ötödikre már nem emlékszem. Badó Misa, írásból Novák, hozta őket kocsin egy partizánno kíséretében. A kápolnánál lerángatták őket a kocsideszkaról, ott feküdtek a földön. Az a partizánno nézegette őket, és azt mondja:

– Hát nincsen itt koporsó, hogy rendesen eltemetnék ezeket? Hát van itt a közelben.

Szahál János, az egyik hiteles temerini tanú, a volt temetőcsászár öccse, aki maga is részt vett az áldozatok elhantolásában

Akkor ráparancsolt Badó Misára, hogy a kocsival hajtson a Simonyi koporsóshoz, és hozzon öt koporsót. Én akkor láttam a halottakat, amikor a kocsi már elment a koporsókért. Ott feküdtek a földön, látszott, hogy le lettek löve. Fejbe löve. A kocsi megérkezett a festetlen koporsókkal, beletettük őket, és két sírban temettük el. Az egyikben két koporsó fért el, a másikban három.

Mi úgy kerültünk oda, hogy meghajtották innen, a temető környékéről az embereket gödröt ásni, mert a temetőcsászár nem győzte a munkát egyedül. A nagy tömegsír nem mi ástuk, mert hétfőn, amikor azt a sokakat eltemették, akkor mi már nem is voltunk itthon. Akkor hétfőn, amikor a többieket is elhajtották a faluból, akkor mi is mentünk Újvidékre. Pénteken a temetőbe én úgy déltájban érkeztem meg a többiekkel együtt. Amikor a kocsi a koporsókkal megérkezett, akkor mi megfogtuk a halottakat, és beletettük őket, azután a koporsó alá rudakat dugtunk, és négy ember fogta a rudak négy végét, és elvittük arra a helyre, ahol el is temettük őket. Azért éppen oda vittük, mert akkor ott volt a sortemetés. A Prókai Palinak volt egy tarka bornyűbőr mellénye, az rajta volt hagyva. A halottakon nem látszott más sérülés, csak az a fejlövés.

A sírásásra odarendelt emberek között ott volt Kasza Pista, Kurcinák Pista és én, Szakál János, a temetőcsész öccse, meg a csész maga is, Szakál Mihály. Vasárnaptól ott volt már Jakubec Sándor is, mert egyre több sírt kellett kiásni, és nem győztük. Ezeket mi úgy három órára elhantoltuk pénteken, csináltunk nekik rendes sírhalmot, de fejfát nem tehattünk, mert fejfa nem volt. Nem is tehattünk volna névvel ellátottat, mert a koporsók egyformák voltak, és amikor a halottakat beletettük, akkor már nem tudtuk, hogy melyikbe ki került.

A kocsinál, amelyik a halottakat szállította, jó szándékú partizánnó állt, puska volt nála, katonaruhában volt, fején csillagos katonasapka.

Én úgy hallottam, hogy az első áldozat a Prókai Pali volt a Németh Jánossal. Meg voltak kötözve előbb a piactéren, azután elvitték őket a községházára. A kezük hátra volt kötözve, és ott térbetyültek. Puskás partizán vigyázott rájuk, a Palinak betaknyosodott az orra, a partizán meg rászólt, hogy milyen magyar vagy te, az orrodát sem tudod megtűrlni. Pali visszafordult, és azt kérdezte:

– Hogy tűrüljem, ha a kezem hátran van kötve? – Erre a partizán kirántotta a kését és levágta az orrát. Ezt én így hallottam, de a Pali arcára-orrára nem emlékszem. Amikor az az őt hulla ott feküdt, én ezt akkor még nem tudtam, de a Palit nagyon megjegyeztem a többi között. Lehet, azért, mert ő véres volt, a többi meg nem.

Szombaton ide a temetőbe nem hoztak senkit, hanem alighanem akkor vitték a hullákat a sinterhez. Azokat a Sinter Péter (Bujdosó Péter – M. M. megj.) földelte el. Azt hiszem, az Áman Tóni, Uracs Matyi, Berki Laci is hozzá került. Azt beszélik, hogy nem mind ott a dögtemetőben van, hanem úgy szerteszt is. A Berki gyerek például egy nagy diófa alá lett temetve, azt még nemrég is beszéltek, hogy a diófa ugyanott áll, közel a sinter erdejéhez. Összesen 9-10 halotról beszéltek aznap. A sok kegyetlen látványtól Péternek még baja is lett. Ezt én a feleségétől hallottam, Mészáros Francitól. Péter tőlem idősebb volt nyolc évvel. A feleségétől azt hallottam, hogy nem bírta elviselni, amit látott, és felkötötte magát, az asszony vágta le. Az volt a szerencséje, hogy ő olyan vékonydongájú, inas ember volt, nem szakadt meg a nyakere a testsúlya alatt, így az asszonya megmenthette. Az élete vége felé így is már olyan volt, mint aki egészen magába fordult.

Vasárnap mivelénk ismét doboltak, hogy akinek kocsija, lova van, az menjen a piactérre. Móric Vizster volt a dobos, azt hiszem, ezt ő dobolta. Egy jó csomó ember összeverődött ott kocsival, lóval, én is. Vagy ötvenet közülünk elküldtek Újvidékre partizánokért. A többieket később haza-

küldték, de előbb kiválasztottak ötöt-hatot, azoknak a hullákat kellett szállítaniuk a községházáról a temetőbe.

Köztük volt Faragó Jóska az Újsorról meg a másik Faragó Jóska a Telepről. Mi, többiek késő délutánig a piactéren várakoztunk, ott láttuk, hogy ezeknek a kocsijukról lóg az ember lába.

Aznap délután ismét kimentem a temetőbe, mert segíteni kellett a bátyámnak, a temetőcsósznek, mivel ő nem győzte egyedül a munkát. Valaki ismerős jött szólni, hogy menjek segíteni, el kell takarítani az embereket. Ott volt még segíteni Verebéli János meg Ferenc és Takács István. Amikorra én odaértem, a halottakat részben már lerángatták a kocsikról, a kocsik egy része el is ment. A halottak között volt, akit megismertünk, volt, akit nem, mert a feje szét volt csapva. Úgy tudtuk, hogy a községházán a mázsaházba voltak bezárva, és kívülről, az ajtón keresztül géppuskázták őket, de hogy az ajtót kitárták-e, azt nem tudom.

Ahogy az egyik kocsi ott várakozott, hogy lehuzigáljuk róla a halottakat, egyszer csak megszólal az egyik halottnak hitt ember, hogy vegyétek már le rólam ezt az embert, mert agyonnyom. Uracs Lajos volt, a Telepről, egy évvel volt fiatalabb, mint én. Akkor tekingettünk egymásra, hogy itt élő is van. Tizen-tizenketten voltunk ott, mind odasiettünk, szedtük le róla a halottakat. Akkor ő leugrott maga a kocsiról, az egyik arca, talán a jobb képe, szét volt vágva. Megálltunk, meg voltunk hülve a rémülettől. Akkor már kezdett sötétedni, és akkor éppen nem volt ott senki, aki vigyázott volna ránk meg a halottakra. Jakubec Sándor beszélt vele. Ott volt köztük Takács István, ennek a Lajosnak az apósa. Előbb mink mondtuk az apósának, hogy menjen ke' haza, ne lássa. De valamit még beszélt is vele. Neki meg azt mondtuk, hogy ereggy innen, le leszel löve. István bácsi kerülővel hazament. Volt ott a közelükben egy rutafabokor, Lajos abba belebújt, alighanem azért, hogy egy kicsit magához térjen, megerősödjön, meg hogy jobban besötétedjen. Közben kijött két puskás partizán. Már nem emlékszem, hogy éppen keresték-e, vagy hogyan tudták meg, de arra igen, hogy szólították a bokorból kifelé. Ki is jött, odaállt a partizánok elé, rimánkodott nekik, hogy:

– Pustite me! (Engedjete el!)

Azok meg nem tudtak mit kezdeni vele. Hogy nem akarták-e előttünk lelőni, vagy hogy ők egyáltalán nem akarták lelőni, mert már egyszer halottnak tudták, ezt már nem tudom, de tanakodtak ők ketten, hogy mi legyen Lajossal. Az meg úgy mérte föl, hogy neki itt nem sok esélye lehet, s amikor ezek ketten nem néztek éppen oda, hirtelen a bokrok meg a

sírkövek közé vetette magát, és cikcakkosan elfutott. Lőttek utána géppisztollyal, csak úgy szikrázott a golyó a sírköveken, de nem találták el. Egyik partizán utánaeredt, lövöldözött, kiabált, de Lajosnak sikerült kibújni a temető kerítésének a drótjai között, és elszaladt. A partizán visszajött a társához, megmondta, hogy Lajos elment, akkor azt mondták nekünk, hogy fejezzük be, és menjünk haza.

Amíg a szaladó ember üldözése tartott, addig nekünk ott kellett állnunk amaz előtt felsorakoztatva. Amikor megparancsolták, hogy fejezzük be, akkor csináltunk egy nagy halmot, mert ez már csak egy nagy gödör volt, tele emberrel, nem olyan sír, mint amilyeneket korábban ástunk. A halom tetejére zöld gallyakat tettünk. A gödörbe dobált emberek is zöld gallyakkal takartuk le, mielőtt a földet rájuk húztuk volna, úgyhogy ágból volt a koporsójuk is meg ugyanaz a szemfödőjük is.

A halottak közül sokakat megismertünk. Ahogyan ott rakogatjuk őket a gödörbe, megszólal Jakubec Sándor, azt mondja, ez itt a Szaferi (Wolpert Franci, illetve Ferenc – M. M. megj.). A Szaferi jószágkereskedő volt, külföldre is szállított. Ott volt a háza, ahol a mostani Dević-kocsmá áll a Piac közben. A teste laposra volt taposva. A nadrágja az alsó lábszáráig le volt húzva, a nemi szerve pedig levágva. Tallós Andris bácsinak meg a foga volt kiverve. Ez már vasárnap este volt.”

Az adatközlő úgy tudja, hogy ez az említett Uracs valahogyan eljutott haza még aznap éjjel, kijutott a Telepre, a házba, ahol házbérben laktak. Azt is hallotta, hogy otthon átöltözött, és akkor elment, de alighogy elment, a partizánok már keresték is a házuknál. Utánamentek, megfogták, de elengedték, ám soha többet nem adott magáról életjelet. A felesége él még, meg a lánya és a veje is. A felesége Takács Ilona. Vele is beszélünk, amiről alább szintén beszámolunk.

„Másnap hajnalban ismét meghajtottak bennünket. Ez volt az a hétfői nap, amikor minden temerini férfinak be kellett menni a templomudvarba; akinek kocsija, lova volt, annak azzal. A Nagy utcán álltunk a kövesúton, hosszú sorban a kocsikkal. Én egészen ott, ahol most a Dom van. Ott föl volt sorakozva egy század partizán, voltak vagy százötvenen, ők csinálták a razziát. Engem harminc-negyven más fogatossal kiválasztottak, és kocsistul-lovastul Újvidékre hajtottak bennünket, a Klisára. Onnan szerb parasztok kiváltottak bennünket dolgozni. Náluk dolgoztunk, szántottunk, vetettünk néhány héten át, vasárnaponként még haza is engedtek bennünket. A mi gazdánk még kísérőt is adott mellénk, nehogy bántódásunk essen hazafelé menet. Mert ő megkérdezett bennünket:

– Nektek otthon nincs mit szántani?

Mondtuk neki, hogy elhajtottak bennünket.

Ebbe a nagy közös sírba ezen a hétfői napon már akkor lövöldöztek bele az embereket, amikor mi nem voltunk itthon. Ezt már csak úgy hallottam később másoktól. Ez azon a napon történt, amikor minket elhajtottak. Előbb kihajtották ide az embereket, velük magukkal kiásattak egy nagy gödröt, jóval nagyobbat, mint amekkora az a síremlék, ami most ott áll a gödör helyén. Állítólag nyolcvanhárom ember van benne. Ebből a gödörből szökött meg a Horváth kisbíró; itt a házunk mögött ment ki a temetőből, meztelen, mert mindannyian meztelenül lettek belelövöldözve a gödörbe. Dróttal voltak összekötözve, és a gödör széléről lelövöldözve. Elek Pali az valahogyan megleste, kiket hoztak ide. A bátyám mesélte, hogy ő másnap kiment oda, látott ott egy helyen egy tócsa vért, abból arra következtetett, hogy még valaki kimászhatott a sírből ott, ahol a bátyám a vért látta, megpihenhetett, s vagy ott meg is halt, s azután megtalálták, vagy megszökött ő is, ezt már csak találgattuk.

Az a nagy gödör, a bátyám elbeszélése szerint, nem telt meg a halottakkal, de akik bele lettek lövöldözve, azok sem lettek rendesen földdel letakarva. Néhány nap múlva már olyan erős szagot árasztottak, hogy a bátyám bement a község házára a Nyiszom Jánoshoz (tulajdonképpen Szabó János – M. M. megj.), és mondta neki, hogy csináljanak valamit, mert az emberek fölfújódtak, és bugyogtak föl. Küldtek ki két embert, akik elföldelték őket.”

Egy névtelen tanú

Egy másik szemtanú, aki a temetőben történekről nyilatkozott, kérte, hogy nevét ne említsük.

„Itt laktunk a temető közelében, és egy vasárnapi napon, amikor az utcán nem volt szabad már járni, partizánok jártak a temető körüli házakban házról házra, és hajtották az embereket munkára. Ide ki a temetőbe kellett hozni valamilyen szerszámot, ásót, kapát, lapátot. (Másnap, amikor az egész férfilakosságot berendelték, szintén az volt kiadva parancsba, hogy ugyanilyen szerszámmal kell jelentkezni. Mi lehetett az oka annak, hogy éppen mindenkinek ilyen szerszámot kellett magával vinnie? Az előző napok eseményei nyomán a rendelkezőknek szokásává vált. Vagy ugyanaz volt az elképzelés, hogy a vasárnapi eljárást ismétlik meg? Ez már csupán feltételezés. – M. M. megj.) A felszólításra nyilván túl sokan összeterelődtek, ezért, amikor itt a temetőben felsorakoztattak

bennünket, a gyengébbeket meg az ilyen gyerkőcöket, mint én is voltam a magam tizenhat évével, kiválogatták, és hazaküldték. Azok között, akik ott maradtak a temetőben sírt ásni, ott volt Verebélyi Ferenc meg János, Kasza István, Kurcinák Ferenc és a fia, István, Szakál Mihály, a temetőcsősz meg a féltestvére, Szakál János, Takács István, akinek a veje megszökött. Este mi, gyerkőcök - velem volt óvári Imre - itt ácsorogtunk a kapuban, és beszélgettünk, persze a történekről. Láttuk, hogy Verebélyi János vezeti hazafelé Takács Istvánt. Évek múlva tudtam csak meg, hogy miért. Azért, mert felismerték a Takács vejét, és az öreg apóst hazaküldték, de egyedül nem bírta menni.

Magát a tömegmészárlást, ami másnap, hétfőn este történt, nem láttam ugyan, de valamit hallottam belőle. A nagy lövöldözésre lettem figyelmes. Éppen morzsoltam, amikor hallottam a nagy ropogást. Kijöttem a fészker alól, és kinéztem a lövöldözés irányába. Már annyira sötét volt, hogy láttam a világító golyókat, éppen arra csapódtak be, felém, gyorsan visszamentem. A fegyver nyilván éppen felénk volt irányítva, mert láttam a torkolattüzét. Golyószóró lehetett, mert sorozatban szólt. Másnap szerettem volna megnézni, mi történt, de a temetőcsősz nem engedett, mert nem volt a gödör rendesen betakarva. Halottak napján, úgy tudom, akkor már odament néhány hozzátartozó. Minket szerdán vittek el munkára, amikor a faluban már nem maradt sok férfi. Földváron javítottuk a csatornahidat, mert a németek felrobbantották.”

Följegyzések

Akkor sem szűnhetett meg a vérengzés, miután a férfiakat szinte maradéktalanul elhajtották. A temerini plébánia halotti anyakönyve őrzi ugyanis ezt a bejegyzést az 1944-es adatok között a 87. oldalon a 112. sorszám alatt: „Ámán Antun, Hertzelt Katalin férje, 43 éves. A halál oka: ?; kapott-e utolsó kenetet: ?; a halál helye: Temerin, ideje: 1944. október 31”. Egy utólagos bejegyzéssel lett csupán holtta nyilvánítva, amiről ez a bejegyzés tanúskodik: „Holtta nyilvánítva 104/52”. Tehát csupán 1952-ben.

Az anyakönyv egyébként tele van ilyen utólagos holtta nyilvánítási bejegyzéssel. Még a hatvanas években is írtak be ilyet az anyakönyvbe. Az utólagos bejegyzésekből az látszik, hogy a razzia szombati napjára, tehát november 28-ára ezeket a halottakat teszik: Uracs Pál, Pápista Rozália férje; Hévízi Ferenc, Uracs Mária férje, 45 éves, holtta nyilvánítva 1959-ben; Kocsicska Mihály, Jankovics Etelka ura, 45 éves, holtta nyilvánítva 1961. Október 29-ét, vasárnapot jelölték meg haláluk napjaként az

anyakönyvben az alábbiaknak: Nagvidai Pál, Uracs Viktória férje, 1952-ben holtta nyilvánítva, és Hajdú Imre, Morvai Ilona ura, 44 éves, holtta nyilvánítva 1959. A legkorábban halt meg az így utólag bejegyzettek közül Fejes István, Zsámboki Veronika férje, de ő Bezdánban, október 25-én.

A temerini eseményekről van még néhány feljegyzés. Köztük az egyik áldozatnak a fiáé.

A rokonság ma is fél

„Egy délután, ebéd után beállított hozzánk két partizán, az apámat keresték. Véletlenül ott volt nálunk egy idegen ember is, az valami átutazó lehetett, és nálunk aludt meg. Az idegent kiengedték, de apánkról azt hallottuk még aznap, hogy kivégezték. Első kihallgatása után őt is kiengedték, de a piactéren találkozott valakivel, aki visszarántotta. A kivégzés körülményeiről azt a részletet hallottuk, hogy darabolták. De hogy ez hogyan történt, azt én sohasem hallottam. Nem sokkal a kivégzése után beállított hozzánk egy partizán, azt mondta anyánknak, hogy a gyerekekre ne legyen gondja, mert ő majd elvagdossa a nyakukat. Anyám ijedtében elszaladt a Pörge-kocsmába, ott valamilyen más katonák táboroztak, akiknek a parancsoló tisztje beszélt németül, és anyánk szót tudott vele érteni. Ennek a tisztnek panaszkodott, hogy mi van nálunk. A tiszt átjött hozzánk, elkapta a grabancát a partizánnak, leszakította róla a mantilt (köpenyt). Akkor láttam, hogy az eleje tele volt kitüntetésekkel. A tiszt leordította, hogy mit akar ezekkel a néhány éves gyerekekkel, azután ő elment, ez a katona meg azt mondta, hogy ő majd még visszajön. Ettől kezdve mi nem mertünk otthon tartózkodni, hanem az utcákban voltak abban az időben búvóhelyek, amiket zsidó munkaszolgálatosokkal ásattak nem sokkal korábban, mi ezekben bujkáltunk.

Később kutattam, mi lehet az oka annak, hogy az apánkkal így bántak. Megtudtam, hogy volt neki egy tarka lova, azzal járogatott ő éveken át Szőregre vásárolni. Negyvenegyben, amikor a magyarok elüldözték a szerb telepeseket Szőregről, akkor apámnak egy Uracs nevezetű ismerőse kölcsönkérte tőle a lovát. Ilyen lókölcsonzés nem volt ritkaság, mert akinek magának szintén volt egy, az gyakran összefogott valaki más egylovas gazdával, és így kisegítették egymást. Ezzel az Uraccsal apánk többször így társaskodott. Ezúttal a társa a kölcsönkért lóval Szőregre ment szajrézni. Valószínűnek tartom, hogy a helybeli szerbek közül valaki ezt megtudta, és emiatt keveredett apánk gyanúba, hogy ő szedte össze a szőregi szerbek hátramaradt ingóságát. A temeriniak közül csakugyan sokan mentek akkor Szőregre, de apám nem. Abból tudom, hogy ő jóban

„Itt nyugó eltűnt édesapáinknak” – olvasható az egyik kisebb tömegsír keresztjén. Balról Babi Szilveszternek, az áldozatok egyikének stremléke, neki jutott szabályos sír és stremlék

volt a szerbekkel, ha nem lett volna, nem is kereskedhetett volna velük. Márpedig kereskedett.”

A beszélgetéskor ez az informátor még kijelentette, hogy ő teljes névvel és címmel elmondja mindazt, amit fentebb idéztünk tőle. Hozzáfűzte még, hogy neki ugyan vannak szerb barátai, egészen közeliek, akikkel szinte naponta együtt van évtizedek óta, de velük ilyesmiről soha egyetlen szót sem váltottak, pedig az egyik barátjának az édesapja a háború utáni időkben sokáig vezető volt a faluban. Az informátor azt is közölte, hogy megtudta, ki volt az a partizánó, aki részt vett a razziában. Neve Šuković. Amikor az informátornak ez tudomására jutott, attól kezdve ezt a nőt kerülte, s noha a nő neki köszönetet, ő tüntetőleg nem fogadta, és amikor őt még meg is szólította, akkor közölte vele, hogy ilyen emberrel nem áll szóba. A nő ezt csendesen tudomásul vette, pedig korábban igen nagyhangú volt.

Néhány nappal a beszélgetés után az informátor telefonon értesítette a szerzót, hogy rokonsága annyira tart a beszélgetés következményeitől, hogy kéri, nevüket sehol se említse az itt leírtakkal kapcsolatban.

Az alább következő feljegyzés a nyugalmazott egykori temerini vezetővel folytatott beszélgetés magnófelvételéről készült. (A nyilatkozat 1988-ban készült, a nyilatkozó 1990 végén elhunyt. Nevének felfedése ellen a hozzátartozói tiltakoztak.)

Egy volt előljáró emlékezik

„1944-ben kétszer megszöktem (a magyar hadseregből – M. M.). Először Kiskunhalasról, azután Kalocsáról. Otthon nyugtalanok voltak, és én hazaszöktem. Másodszer Varga Ferkó raktárossal, Baksa Menyhért tizedessel és Forgó Károly szakaszvezetővel szöktünk. Én kiírtam géppel egy parancsot, hogy menjünk vissza Kiskunhalasra lovakért. Hívtuk magunkkal Gajó Vincét és Csikós Palit. (Szintén temeriniek – M. M.) Este már Halason voltunk. Innen éjjel szöktünk ketten tovább Szabadka érintésével Szenttamásig. Ott egy határvadászegység pihent. A csatorna partján egy bikaistállóba mentünk be. Egy nő integetett felénk. Szerbül beszélgettünk.

– Én partizán vagyok – mondta. – Ne menjetek be a faluba, mert nyolc honvéd ott fekszik már az út mellett. Szökevények. A határvadászok lelővöldözték őket. Hozok viharlámpát, átvezetlek benneteket a csatornán.

Át is vezetett, és jó késő éjjel eljutottunk a mi tanyánkra. A Benedek-tanya ott volt a közelben a temerini határban, a Györgyában, Majoros Gyura bácsi volt ott feles. Azt tanácsolta, ne menjünk be a faluba. Kétnapi alvás után határoztunk úgy, hogy bemegyünk. A németek még ott voltak. A tűzoltóotthon mellett volt a házunk, előtte egy német Tigris tank. A németek nemsokára elmentek. Alakult valamilyen intézőbizottság, a Kalmár András bácsinál gyülekeztünk a vendéglőben. Egy-két napra rá érkezett meg a faluba a büntetőszázad. Azok partizánok voltak.

Azért büntetőszázad, mert a zsidók – Treuer (László, dr.) és Sózberger Oszkár – meg akarták bosszulni a temerinieken, ami a zsidókkal ott történt. De a zsidók ekkor még nem voltak ott. Kiadtak egy rendeletet (a partizánok – M. M.), hogy minden férfi menjen a templomudvarba. Én meg Kmetovits Józsi tudattuk a hírt. Én doboltam, Józsi meg kiabálta a rendelet szövegét.

Szó szerint nem emlékszem erre a szövegre, de az volt benne, hogy minden férfi tizenhattól hatvanéves korig lapáttal meg egy napi élelemmel ellátva menjen a templomudvarba.

Hogyan került sor arra, hogy én lettem a dobos? A községházán a jegyzői irodában volt a katonai parancsnokság. Említettem, hogy volt nekünk egy intézőbizottságunk. Tagja volt kettőnkön kívül (Kmetovits és Benedek – M. M.) Lahos Károly, Tóth György szabó meg még mások is. Józsit, úgy látszik, szerbes hangzású neve meg a szerb nemzetiségű felesége miatt már korábban berendelték. Ő jött hozzám, hogy menjek segíteni

neki. Azt mondta, hogy megőrül, ha nem segíték. A parancsnok magyarul is tudott. Mintha azt mondta volna, hogy zentai. Meg volt köztük még egy kis termetű adai meg egy zsidó rendőri egyenruhában.

Az emberek jelentkeztek ott, a templomudvarban. Megparancsolták nekik, hogy álljanak sorba. Azután elébük állt egy partizántiszt egy listával. Golyószóró volt nála, a fején partizánsapka, csillaggal. Újvidék felől érkeztek a faluba, mind felfegyverkezve. Nem emlékszem már, hány, de olyan négy-hat igáskocsin érkeztek. Nem mert ott senki ellenkezni, hát ezeknél golyószóró volt. Mind csupa férfiak, nő nem volt ott akkor köztük. Mindenki engedelmeskedett a dobolásunknak, mert a szövegben, amit Józsi kiabált, az is benne volt, hogy aki nem, azt ott a háznál lelövik. Azt is mondtuk, hogy munkára kell menni. Akinek volt kocsija-lova, az köteles volt kocsival-lóval jelentkezni. De aki így ment is, a templom előtt leterelték a kocsiról, és a többiek közé állították. Kivéve néhányukat, azoknak fát kellett szállítaniuk a községházára. Tüzelőfát. Ez korán reggel volt; nem volt még hideg idő.

Mindenkinek oda kellett a sorba állnia, nekem, dobosnak is. Csak akik intézkedtek, azoknak nem. Én odaálltam, mert azt hittem, visznek bennünket katonának. Józsi nem állt a sorba. Emlékszem, hogy mellettem állt Surján Ferenc, becenevén Puci asztalos. Rokonom is, futballista is, én is. Akit a partizántiszt felolvasott, annak ki kellett lépni. Be kellett mennie a zárdába. Az emberek mind ott álltunk sorokban a templom és a zárda épülete között.

Hallottam, amikor az egyik ilyen kiszóltottnak azt mondta az ór, dobd le ide a lapátot, neked ez többet nem kell. A sorokban nagyon sok egynevű (azonos nevű) személy volt. Azoknak mindnek ki kellett lépniük.

Például volt ez a Varga, azt hiszem, Károly, kútfúró. Részt vett a razziában (Újvidéken vagy Csurogon 1942-ben – M. M.). De ő nem volt ott a sorban. Elvittek helyette mást. Ő akkorra már elmenekült.

Én a fegyveresek közül senkit sem ismertem. Sem azelőtt, sem azután nem láttam közülük egyet sem. A parancsnokuk kereken megmondta: azért jöttünk ki Újvidékről, hogy a bűnösöket összeszedjük. A többiek mennek munkára. Virtz Jánost, Göbel Ottót, valami Tóthokat meg Vargákat kerestek. Keresték nagyon Nagyidai rendőrzetetőt. Az anyyira meg volt rémülve, hogy elbújt a falu szélén egy szárkúpban, és ott borotvával elvágta a nyakát. Buga rendőrnek meg, aki a korábbi években összeszedte a rokonságát – Rajda Imre apját például –, és elvitte őket a

csurogi meg a zsablyai razziára, itt, a templomudvarban most összeszedték ugyanezeket a rokonait.

Józsi (Kmetovits) sírögörcsöt kapott. Nekem már korábban említette, hogy reggel megbeszélte a parancsnokkal, hogy majd estére elhívja hozzájuk a partizánokat vacsorára. A sírögörcsben meg azt hajtogatta, ő ezeket a véres kezűeket hogyan vigye vacsorára. Nem visz, azt mondta már ekkor, egyet sem. Olyan sírögörcsöt kapott, hogy alig bírtam észhez téríteni. Én nem mentem be a zárdába, de ő bement, és látta. Meg voltak mások is, akik látták, és túléltek. Jankovits borbélyt kihajtották a temetőbe a gödröt ásni. Megmaradt Horváth kisbíró is. Jankovitsot nem lőtték le, Horváth kisbíró meg nekem elmesélte: mielőtt a lövés érte volna, ő lebukott a gödörbe. Józsi később azt mesélte, hogy az embereket sütögették cigarettával, meg más módon is kínozták. Verték őket: vallják be, hogy ott voltak Csurogon. Meg Zsablyán. Bujdosó Ferencet a községházán ütötték agyon. Azt mondták neki, hogy köpje le a magyar zászlót. Nem köpte le, és agyonverték. Ezt én magam láttam. Ez ott történt a községházán, az épületnek azon a részén, ahol az adószoba volt. Én ott álltam a szemközti Tischler-féle ház lépcsőjén, és láttam. Meg én máshonnan is odaláttam. A mi spájzunk ablakából beláttam a községháza udvarába. Onnan meg azt láttam, hogy egy valaki menekülni próbált. Rálóttek, elesett. Aztán a partizán odament a közvetlen közelébe, és fejbe lőtte. Később láttam, hogy a szétloccsanó agyvelejének a nyoma még ott volt a falon. Ezeket a dolgokat én még az azt megelőző időben láttam, amikor a templomudvarban a sorban álltam volna. Tehát én ott már ebből tudtam, hogy itt nem babra megy a játék. Meg hát, mint mondtam is, a parancsnokuk is közölte ezt. Egy suhanc közülük azzal dicsekedett:

– Én leszek a jegyző. – A Józsi megkérdezte tőle:

– Tudsz te írni?

Arról nem sokan beszéltek, hogy mi lett azokkal, akiket a zárdában vagy a községházán agyonverték. Komenda András volt az, akinek föl kellett raknia a hullákat a szekérre. Később ebbe belezavarodott. Horváth kisbíró elmondott mindent Illés Sándornak, aki megírta a könyvében. Horváth ezért nagyon haragudott Illésre. Horváth nekem azt is elmondta, hogy őt is kínozták, hogy vallja be: ott volt a razzián, de nem volt mit bevallania. A hullákat a tűzoltólaktanyából meg a községházáról kellett elvinni. A zárdából úgy hajtották ki az áldozatokat. Szorosan egymás mellett, kettesével. Nem vihettek semmit magukkal.

Nem tudnám megmondani, hányan lehettek. Nem egy-két ember volt. Sokan.

Azt is a kisbíró mesélte el, hogy ezekkel mi lett. Amikor ez a menet, amelyikben Horváth is volt, kiért a Nagytemetőbe, ott a gödör mellett a gépfegyverek már föl voltak állítva. Az áldozatokkal szemben. A kisbíró belebukott a gödörbe, és ott hallgatott. Persze előbb levetkőztették őket, és utána még a tárgyaikon osztozkodtak is. Mind össze-szedték. A Horváth kisbíró meg hazament a mai Perczel Mór utcai házukba. Heteken vagy talán éveken át ott rejtőzködött a padláson, a felesége vitt föl neki dunnát meg ruhát. Amikor évek múlva, már én is mint előljáró, megtudtuk, behívtuk a községházára. Még szolgálatot is kapott.”

Egy másik informátor, aki nem volt hajlandó nevét adni az elmondottakhoz, kijelentette indoklásul:

– Nehogy úgy járjunk, mint a Szlovák Pista bácsi. Vagy rosszabbul.

– Ó hogyan járt?

– Amikor ezt a könyvet megjelentette az a budapesti újságíró, akkor neki bekenyték a háza falát szarral. Onnan tudom, hogy ment panaszkodni a helyi közösségbe.

(Illés Sándor *Sírató* című regényében Szlovák István nevű egyén szökliz meg a temetőből a kivégzendők közül. Vele azonosítják sokan még ma is a csakugyan a temetőgödörből, a halottak közül kimenekült Horváth Istvánt.

– M. M. megj.)

Ez az óvatos informátor közölte az alábbiakat is:

„Én egy ideig temetőcsász voltam itt. Előzőm, amikor vettem át tőle a munkát, körülvezetgetett a temetőben, és minden fontos dolgot megmutatott. Itt ezen a helyen azt mondta:

– Ide ne temessél. Három nagy tömegsír van itt. Ebben 31 személy van eltemetve, a 32. megszökött: Uracs Pál. Ebben a másikban van az az öt, akiket vasárnap hoztak ki, és akik koporsóban lettek eltemetve. Amazokat szombaton. A harmadik nagy tömegsír az amott van. Abban nem tudom, hányan vannak eltemetve.”

„A több ezer férfit elhajtották a faluból, s hiányuk annyira feltűnő volt, hogy egy alkalommal, amikor már előmerészkedtek azok, akik nem tettek eleget a gyülekezési rendeletnek, s az egyik közülük ellátogatott sokgyermekes öccse házához megnézni, hogy mi van velük, ezek éppen az ablakon kinézve nem azt kiáltották fel, amint megismerték, hogy:

– Jön a Misa bátya! – hanem azt:

– Nézzétek! Ember! – vagyis férfi. Egyszerű helybeli férfi. Se puskája, se nem terelik.”

Uracs Lajos özvegye, Takács Ilona

„Amikor Lajos eltűnt, édesapám akkor már 65 éves öregember volt. Lajos sem volt már éppen fiatal, ő 1908-ban született. A kislányom akkor még csak héthetes volt, s nekem magamnak kellett fölnevelnem.

Vasárnap reggel kilenc óra tájban beállított két fegyveres partizán. Én nem beszéltem velük, de a Lajos azt mondta, el kell neki velük menni. Soha többet nem láttam. Nem áll tehát, hogy Lajos a megszökése után hazajött, s hogy otthon még át is öltözködött volna, vagy hogy még ott keresték volna is a partizánok.

Apám nagyon szófukar volt, nem beszélt arról, hogy a temetőben mit látott, nyilván engem akart vele kímélni.

Lajost azért vitték el, mert tagja volt a nyilaspártnak. Ő nem járt sem negyvenegyben Szőregen, sem negyvenkettőben Zsablyán vagy Csurogon, sem negyvennégyben Járekon szajrézni, pedig szegények voltunk, nekünk nem volt egy barázda földünk sem, Lajos napszámjából tartottuk el magunkat.

Ez-az csak eljutott az én fülembe is a temetőben történekről, de az uramról semmi konkrétat a későbbiek során meg nem tudhattam, ő sehol nem jelentkezett, sehol semmi üzenetet nem hagyott vagy valami nyomra vezetőt. Él egy öccse Magyarországon is, ha ő megmenekül, akkor jelentkezett volna ennél az öccsénél, de soha nem jelentkezett nála. Eltűnése után nemsokára én eljöttem a telepi házból, ahol vele laktunk, hazajöttem ide, az édesapám házába, és azóta is itt élek, most már egyedül, mert a kislányom időközben Németországban vállalt munkát.”

Tóth József r.k. lelkész

(Tóth József r.k. pap 1944 végén az újvidéki Telepen volt lelkész. A magyar rezsim összeomlásakor elindult vonaton haza a szüleihez, Adára. A vonat azonban csak Temerinig jutott el vele, onnan tovább nem mehetett. A faluban akkor éppen nem volt pap, jóllehet korábban ott Kopping Gáspár volt a plébános, és három fiatalabb pap segédkezett neki. Tóth József bement a plébániára, hogy a lelkipásztor nélkül maradt híveken ideig-óráig segíthessen. Ott is ragadt két évre. A kivégzések idején maga is járt a templomudvarban összeteretelt emberek között, de őt nem vitték el a megmaradt férfiakkal Újvidékre.)

Ivanics János stromláka, előtte jeltelen kisebb tömegsír

– Ennek az eseménynek a részleteiről nem szerzett később tudomást? Hallott-e arról, hogy hányan lehetnek a tömegsírban?

– Akkor azt mondták, hogy a közös sírban kétszázan lehetnek, de én olyan kicsinek tartottam azt a sírt, hogy nem tudom, elfért-e abban kétszáz ember. Nekem egyszer, még akkoriban, amikor Kopping plébános úr ügyében jártam Újvidéken, azt mondták, hogy ha Kopping is azt csinálta volna Temerinben, mint amit Dupp Csurogon, (aki szembeszállt a magyar hatóságokkal) akkor őt kiengednék. S kérem szépen, nem telt el talán egy hét sem, és Duppot kivégezték, Kopping meg végül is hazajött, ha megviselte is, amit átélt. Ebből is látszik, hogy nem, aki megérdemelte, nem azt vonták felelősségre, hanem meg volt szabva, hogy ennyinek és ennyinek meg kell halni. Elsőbb név szerint keresték Temerinben is, hogy kiknek. Mivel Csurogon meghalt egy szerb pap, meg kellett egy magyarnak is. Személyesen én őt nem ismertem, de tudtam róla, hogy az egyik magyar tiszt ott helyszínen le akarta lőni, a szószékről, amíg a szószéken prédikált. A csurogi templomban. Én úgy tudom, hogy Temerinben az oroszok vágták félbe ezt a vérengzést, mert sokkal többeket akartak kivégezni. Én fültanúja voltam annak, amikor a templomudvarban felsorakoztatott emberek előtt kész listával járogattak, és felolvas-

ták a keresettek nevét. Mástól hallottam már azt, hogy ha többen voltak egyforma nevéek, azt mind kivégezték.

– Mit tud arról, hogy kik voltak a kivégzők?

– Azt hallottam, hogy aki az iskolában, vagyis a zárdaépületben kihallgatta az embereket, az moholi volt. Kiskomeszárnak neveztek maguk között később a temeriniek. Engem is odarendeltek, azt mondták, menjek át a szomszédba. Én rosszul értettem, hova, és átmentem az öregiskola épületébe. Ott minden zárva volt, és akkor irányítottak át a zárdába. Akkor az emberek már föl voltak sorakozva a templomudvarban. A községházán is jártam, és saját magam tapasztaltam, hogy ott végeztek ki embereket. Én már nem emlékszem, hogy milyen ügyben mentem oda, elég szabadnak éreztem magam, és jártam le-föl. Nem tudom már, a községházán hol láttam, de láttam a véres falakat.

– Talán valakinek megadták a lehetőséget is, hogy föladjja neki az utolsó kenetet?

– Nem, nem. Szó sem lehetett róla.

– Amikor így jött-ment ott a központban, akkor sok mindent láthattott.

– Olyan csend volt a faluban, hogy no. Le volt zárva a falu. Az országúton nem volt semmi forgalom.

– Tudomásom szerint ott a templomudvarban 2500 ember volt összeszeterelve. Mi volt az az erő, ami megakadályozta, hogy ezek fogják magukat, és hazamenjenek?

– Azoknál, akik fogva tartották őket, volt fegyver, ezeknél meg nem volt. Nem tudnám megmondani, hány fegyveres vette körül őket, de hát a fegyveresek akadályozták meg, hogy ezek ott mozgolódjanak. Ezek az odatereltek nem is gondolták, hogy mi van készülődben. Nem emlékszem, milyen indokkal hívták egybe az embereket, de azt tudom, hogy élelmet meg munkaeszközt kellett magukkal vinniük, de arra emlékszem, hogy akiket kiválogattak közülük, és előbb beteterelték a zárdába, onnan meg továbbvitték, azoknak azt mondták, hogy nektek már semmire sem lesz szükségetek. Sokakat, akik a zárdában voltak, nem is állították a templomudvarba, hanem a kocsirol egyenest a zárdába terelték. Ott már ők tudhatták, hogy mi vár rájuk, mert én ott mindannyiuknak – együtt az egész csoportnak - megadtam a tökéletes föloldozást. Elmondtuk a miatyánkot, és én feloldoztam őket bűneik alól. Ott én gondoltam arra is, hogy nekem is végem.

A sírásók egyike

Németországban élek évtizedek óta. Azért, mert a magyarok idejében belelétem magamat a szebb jövőbe, hiába intett édesanyám, hogy: „Édes gyerekem! Mindent csinálj, de semmiféle pártba ne társulj.” Az összeomláskor el kellett volna mennem az antibolsevista szervezettel, de sajnáltam a szüleimet. Nappal rejtőzködtem, éjjel meg kijárogattam levegőzni. Évekkel a felszabadulás után már nyomtak volna a kommunista pártba, de nem tudtak rávenni. Nem is mentem semmire, ezért azt néztem, hogy kihúzzam valahogyan innen a lábamat. Turistaként elmentem Triesztbe, és ott maradtam.

Elmondom magának, hogy mit tudok, azzal a kikötéssel, hogy a nevemet nem említi meg. Van mit mondanom, mert én ott voltam azok között, akik ástuk a sírt, és láttam a halottakat is. Azért nem nyilatkozok teljes név alatt, mert itt élek a rokonaim, és félek, hogy ha kitudódik, hogy én beszéltem, akkor kitiltanak az országból. Magáért imádkozni fogok, hogy ezt a munkát tisztességgel befejezhesse.

Negyvennégy október végén, vasárnap délután szóltak, hogy kell menni a temetőbe sírt ásni. Hármас csoportokban dolgoztunk, az átlagos sírnál körülbelül háromszor nagyobb gödröket kellett ásni, a temetőcsász mutatta meg, hogy hol. Ő irányította a munkát, egy fegyveres őr pedig vigyázott ránk. A gödrök nem egészen egymás mellett voltak és nem is egy sorban, azon a helyen, amit úgy neveztek, hogy a Magi gödre, illetve ennek a közelében. Három nagy gödröt ástunk, s estefelé már jöttek a kocsik, hozták a halottakat. Hetet-nyolcat tettünk egy-egy gödörbe. A halottakhoz én nem nyúltam, mert iszonyodtam tőlük, hanem amikor belelökődötték őket a gödörbe, akkor én a betakarásuknál lapátoltam, meg kapával húztam a földet rájuk. Két sír betakarásánál is segédkeztem. Velem volt egy csoportban Kurcinák Ferenc rokkant ember, és ott volt még, akire emlékszem, Kasza István és a Sutus Takács. A sírhelyeket, ahogyan szokás is, feldomborítottuk.

A temetőcsász másnap, hétfőn, kiment, és találkozott néhány szemlélyel, elsősorban asszonyokkal, akik mentek keresni az eltűnteket, akkorra már kiszűrődött és elterjedt a faluban, hogy mi történt. Én ugyan nem mondtam senkinek semmit, mert este, amikor hazamentem, még enni sem ehettem, hanem csak feküdtem le. A temetőcsázzsal később beszélgettem a látottakról, azt mondta, hogy ő kilenc évig volt katona az első világháború előtt és alatt, de ilyet nem tapasztalt.

Azt a nagy gödröt, ahol a legtöbben vannak eltemetve, azt nem mi ástuk, hanem odavezényelt emberek. Jóval a tömeges kivégzés előtti

órákban odahajtottak egy csoport embert, azok a temető nagykapuján lettek behajtva, a gödröt kiasták, és azután valahova elhajtották őket, de a nagykapun nem mentek vissza. Hallottam olyasmit, hogy a temetőből őket hajtották a sintergödörhöz, mert ott is voltak kivégzések. Az a nagy tömegsír vagy tíz méterrel hosszabb volt, mint az a rész, amelyet később mint tömegsírt megjelöltek. De hogy abban a másik részében vannak-e halottak, azt nem tudom. A kivégzés utáni napon a temetőcsász kiment megnézni ezt a nagy sírt, és látta még, hogy a földből kiáll egy-egy kéz vagy láb, azt ő takargatta be. A kivégzetteket este terelték ki a temetőbe, a nagy kapubejáraton keresztül érkeztek. Ezek már nem ásták a gödröt, őket a gödör széléről lelövöldözték.

Nagyidai Pál

„Negyvennégy végén a falun átvonuló bánáti német menekülő népek közül egy idős házaspár beállított hozzánk egy este. Vezettek magukkal többek között egy tehenet, amelyik a hosszú úton lesántult, mert a kövesúton véresre elkopott a papucsá. Reggel a tehenet nem vezethették tovább, ott maradt hát nálunk. Néhány nappal később kihirdették a faluban, hogy akinél ilyen német holmi vagy jószág van, az adja át a hatóságoknak. Ezt a tehenet nekem, a 15 éves fiúnak kellett fölvezetnem a község háza épületéhez. Többedmagammal, akik hasonlóképpen állatokat vezettek oda, a mázsaház előtti oszlopoknál várahoztam. Ezekhez az oszlopokhoz és a köztük levő korláthoz kötöttük az állatokat. Volt ott vagy húsz tehen és körülbelül ugyanannyi ember.

A község háza udvarából sokféle zaj hallatszott ki, lárma is, zeneszó is meg gyakori lövöldözés is. A bejárat nagykapu mellől el kellett menekülnünk, mert a vastag tölgyfakapu deszkáin át-átütött egy-egy golyó. Úgy-szintén a mázsaház kapuján is. A mázsaháznak volt kapuja az utcára, meg volt az udvarra is. Jó darabig ijedt és csendes szemléelői voltunk ennek az eseménynek, akkor kinyílt a község háza nagykapuja, és egy fegyveres partizán lépett ki. Az ott várahozóik közül kiválasztott négyünket. Csak így ránk mutatott:

– Ti, ti, i ti. Hajd’ unutra! (Te, te meg te. Befelél!)

A négy kiválasztott közül csak Sípos Pistára emlékszem. Pista talán két évvel volt idősebb nálam. Ahogyan beléptünk az udvarra, láttam, hogy áll ott két fiáker, mindegyiken egy-egy harmonikás ül és muzsikál, mások körülötte mulatoznak, táncolnak, isznak; a mázsaház belső ajtaja tárva-nyitva áll, s az udvarban is meg a mázsaház ajtajában is – s később láttam,

hogy a mázsaházban is - sok-sok halott hever rendszertelenül, ahogyan kivégzéskor elbuktak. A mázsaházból vastag ágon folyik ki a vér abban a folyókában, amely arra a célra volt építve, hogy a mérésre bevezetett jószág vizeletét levezesse. A folyókában a vér az én nagy ámulatomra elfolyt vagy tizenöt méterre az udvarban. Sosem gondoltam volna, hogy a vér így el tud folyni.

A fiákerék körül ivók, nótázók, táncolók közül egyet meg is ismertem. Mi ugyanis a régi Jugoszlávia idején Csenejen a Rakićoknál szolgáltunk, és megismertem ott az udvarban egyet közülük, egy sánta embert. A csenejiek harmonikáztak. A községháza épületéből időnként kituszkoltak, kilökdöstek egy-egy személyt, közben szidalmazták és ütlegelték, a mázsaházig terelték, és ott lelőtték.

Az udvarban várakozott nyolc-tíz parasztszekér is. A bakról a gazda le volt szólítva, állt a lovak mellett, vigyázva, hogy a zajtól, lövöldözéstől a lovak meg ne vaduljanak. Az ott várakozók közül egyedül a telepí Faragó Jóska bácsira emlékszem. Ha ismertem is mást, azóta már elfelejtettem, de őt megjegyeztem, mert a hitközségnek ő is sokáig tagja volt velem együtt, és néha magunk között ejtettünk egy-egy szót az akkori dologról. A halottak közül senkit sem ismertem meg, mert annyira össze voltak verve és vérezve, hogy nem lehetett őket felismerni, de még élve ott láttam a szőregi határból az Uracs téglagyárost.

A mázsaház belső ajtaja mellett kétoldalt két kocsi elő volt készítve a rakodásra. Az első és a hátsó saroglyájuk leeresztve, a lovaknak hozott széna a kocsi mellé letéve. Nekünk megparancsolták, hogy a hullákat rakjuk föl a kocsikra. Félő volt hozzájuk nyúlni, mert annyira véresek voltak, hogy bárhol fogtuk is meg őket, kicsúsztak a kezünkből. Volt ott olyan százhusz kilós ember is, akit alig bírtunk fölemelni olyan magasra, hogy a kocsiderékon át a rakodótérre billentsük, mert a tetemek még nyiklettek-nyaklottak, tehát még frissek voltak. Rakodáskor négy embert tettünk a kocsideszkára, mégpedig fejjel kifelé, úgy, hogy a lábak egymás közé nyúltak, a fejek meg a saroglyán feküdtek. Két sorba raktuk így őket, tehát egy-egy kocsira nyolc halott került. Így a rakomány nem ért fel a kocsiodal magasságáig, a gazdának ekkor a halottakon szét kellett terítenie a takarmányul hozott szénát. Volt kocsi, nagyobb fajta, amelyikre tíz ember is felfért. Általában a kocsis mondta meg, hogy már elég. Rakodás közben az a topa ór vigyázott ránk.

Rakodás után az őrünk megparancsolta, hogy takarítsuk össze az udvarból és a folyókából meg a mázsaházból a vért. Vesszősöprűt még

csak találtunk ott, meg lapátot, de edény is kellett, amibe belerakjuk. Én akkor már kistűzoltó voltam, tudtam, hogy ott a szomszédban van a tűzoltók szertára, s abba be lehetett menni a község háza udvara felől is. Onnan hoztam ki nagy víz hordó üstöt, és abba rakatták velünk a vért, s amikor az üst megtelt, akkor már én kellett vinni a ganerákásra. Amikor elkészültünk ezzel is, akkor már én attól féltem, hogy utolsóként majd minket, szemtanúkat fognak eltenni láb alól. Mondtam is Pistának, hogy valamit ki kell találni, hogy elmenjünk onnan. Azt találtam ki, hogy visszaviszük a lapátot meg az üstöt a szertárba. Onnan azután nem mentünk vissza a község házára, hanem a tűzoltóotthon udvarába, majd a nagy körtefák alatt a kertjébe, és a kőfala mellett végigfutva a telek végén kiugrottunk az utcára. Halálra rémülten futottam hazáig, mert ahogyan ott csupa véresen – a vér egy része már rászáradva bőrömré, ruhámra –, lélekszakadva menekültem haza, az volt az érzésem, hogy az ablakokból mindenki engem néz, hogy mi van ezzel a véres gyerekkel. Otthon nyomban elmeséltem mindent az apámnak, anyám nem volt, s legelőször is levettem a ruhámat, és ledörzsöltem, majd le is mostam magamról a rám száradt vért. Apám rám parancsolt, nehogy ezt valakinek is elmondjam.

Lehet, hogy csak képzelődök, de sokat foglalkoztat az a gondolat, ki lehetett az a másik kettő, aki velünk ott rakodott. Arra a gondolatra jutottam, hogy azok talán csakugyan ott veszttek, hiszen ha később valahol is láttam volna őket, vagy ha Sipos Pista látta volna, csak eszünkbe jut, hogy ez volt az. Pistával nagy néha váltottunk szót, de csak úgy, hogy »Emlékszel? Emlékszem.« Az a topa ór nagyon ránk parancsolt már előre, hogy : Ne cete nikome kazati! (Ne mondjátok senkinek!)

A történetek rémkép formájában nem szoktak visszatérni, csak úgy, hogy futok, futok, menekülök. Persze abban az időben sok más megrendítő esemény is történt velem, amelyek elnyomták ezt az élményemet. Ez ugyanis, ha jól emlékszem, szombaton lehetett (október 28-án – M. M. megj.), másnap otthon voltam, hétfőn meg bekerültem a templomudvarban összegyűjtött férfiak közé, elhajtottak Újvidékre, ott a kikötőben zsákolásra hajtottak, a cipóm lekopott a lábamról, a hajófenéken széthasítottam egy zsákot, és abból csináltam magamnak burkot a lábamra, ami miatt az ór puskacsó elé állított, s csak egy másiknak köszönhetem, hogy le nem lótt.

Hazatérve a lógerből, itthon négy-öt hónapig betegen feküdtem. Nem csodálkozok rajta, mert amikor a község házáról hazaértem, olyan voltam, mint aki nem rendes, utána még ez a lóger...”

Kurcinák Lajos

„Vasutas voltam, váltókezelő, negyvennégy végén, nincstelen, harmincegy éves. Bérben laktam feleségemmel és családommal a Vásár téren Orosz János házában. Készültem ki a tanyára etetni, a gazdasszony az utcán beszélgetett valakivel. Kinéztem, egy partizán volt. Elrendelte, hogy azonnal menjek kocsival, lóval disznót szállítani. A Kis utcán mentem föl a községházára; özönlött a templom és a községháza felé a sok nép, kocsival-lóval meg ásóval-lapáttal. A községházán Kothai Pista már ott volt, szintén kocsival, lóval, köszöntünk egymásnak: »Gyütté sógor?« »Gyüttem.«

Egy Slavko nevezetű partizán kiválasztott hármunkat, engem, Kothait meg Szűcs Pétert, hogy menjünk a Parcent-féle házba, oda, ahol a Ljub-ljanai Bank van, hogy onnan vigyünk kukoricát, mert a községháza udvara tele volt disznóval meg marhával. Nekünk az volt a dolgunk, hogy ezeket etessük. A jószág úgy került oda, hogy előző nap a faluból mind összeszedték az elhagyott német jószágot. A Parcentnál kinyitottuk a hambár (góré – M. M. megj.) oldalát, és teleengedtük mind a három kocsit kukoricával, ezzel visszatértünk a községházára, és kezdtük volna az etetést, de nem volt a disznóknak vályú. Ránk parancsoltak, hogy szerezzünk egy elég nagy disznóvályút. Én tudtam, hogy a Szaferi (Wolpert) Franci házában van, elmentünk érte, és azt elvittük.

Este, amikor befejeztük a munkát, hazaengedtek bennünket, de azzal, hogy reggel menjünk vissza. Vesztemre én nem a Kis utcán indultam haza, hanem elmentem nézelődni a Piac közbe, mert ott állt a rengeteg kocsi, ló meg a kocsik-lovak tulajdonosa. Egy partizán erősen noszogatta és szorongatta Varga Illés bácsit, hogy tolja ki a kocsiját a többieké közül, és menjen valahova, nem tudtuk, hova. Nem akart menni, erre elkapott a partizán engem, és kitolatta velem Illés bácsi kocsiját. Akkor azt parancsolta neki, hogy üljön föl, de Illés bácsi nem akart. Erre rám parancsolt, üljek fel én. Én sem akartam. Erre elkezdett lövöldözni a fejünk fölött, mire én fölültem, és elhajtottam a kocsit másik három hasonló sorsú társammal. A partizán ment előttünk lóháton, mi meg követtük a három kocsival. Amikor odaértünk a Vegyelek kovács sarkához, akkor hallottuk a temető felől a sortüzeket. A partizán nagyon káromkodott, hogy hol van hát az a katolikus temető. Ekkor tudtuk meg, hogy oda vezet bennünket. Nem sokkal később oda is értünk a főbejárathoz, bementünk, de nyomban meg is álltunk ott.

Jó ideig várakoztunk, dideregtünk, féltünk. Egy idő elmúltával elő-rébb mentünk, közel ahhoz a helyhez, ahol a nagy tömegsír van, de mi akkor nem tudtuk még, hogy az ott van. Megálltunk ott, és az ott levő partizánok mind a három kocsit megrakták ruhaféleséggel. Nem lett tele a kocsiderék, de jutott bőven mindegyikre. A másik két kocssal én nem sokat beszéltem, azt hiszem, nem is ismertem őket. Amikor így megrakodtak, akkor megindultunk Újvidék felé. A kocsin mellettünk egy-egy partizán ült, utánunk meg jött egy szakasz gyalog. Sötét éjjel volt, nem tudom, hányan lehettek. Eljutottunk a kolóniai iskoláig, ott megálltunk, mert a gyalogosok kijelentették, hogy nem hajlandók gyalog menni. Akkor valaki visszament a faluba, onnan kis idő múlva érkezett még néhány kocsi, és most már így folytattuk az utat az újvidéki rendőrlaktanyáig. Ott reggelig pihentünk, akkor a rakományunkat el kellett vinni a Hoffherr-Schranz cég Temerini utcai lerakatáig.

Az udvara tele volt biciklivel, rádióval, meg mások is vittek oda ruhát is. Ott találkoztam Petró Pista bácsival. Szedte elő a zsebéből a százpengőseket, és morzsolgatta szét, hogy erre már nekünk sosem lesz szükség. Lahos Istvánnal is ott találkoztam, az meg azt mondta, hogy Uracs Antal bácsi, az újsori, azt üzeni, hogy aki hazahajtja a kocsiját-lovát, annak odaadja az egyik lovat. Petró ezt azért mondta nekem, mert Antal bácsi lovait onnan nekem kellett tovább hajtanom. Minden kocsihoz öt mázsa lisztet raktak, és azt el kellett vinni Belgrádba. Újvidéknél átmentünk a Dunán a kompon, Indijáig megtettük az utat még aznap, onnan reggel folytattuk Belgrádba. Mi egész úton oda és vissza nem kaptunk enni, hanem Indiján Tóth Pista bácsi egy kirabolt boltban talált egy láda marmeládét, és azt osztogattuk be magunknak egész idő alatt. A lovaknak is úgy szajréztunk szénát: találtunk zabot is egy padláson, de mire azt adtuk volna nekik, mennünk kellett tovább. A zabot magunkkal vittük, de a lovaknak nem jutott belőle. A Száván is kompon mentünk át, s lerakódás után nyomban jöttünk vissza.

Mi Temerinből hétfőn éjjel indultunk el, és másik hét szombatján lehetett, amikor Belgrádból visszatértünk. Akkor elhajtottak bennünket a Pirosi úti kaszárnyába, onnan tovább már gyalog tereltek le-föl a városba, végül a folyamórségen kötöttünk ki. Amikor elérkezett az est, én csak álmélkodtam, hogy hát talán az egész Temerin minden férfit elhajtották, ott annyi ismerős volt. A lovak mind a kaszárnyában maradtak, odajártak a cseneji gazdák, és válogattak közülük maguknak.

Karácsony előtt hazaengedtek, akkor néhány napig jártam a vasutasokkal pályamunkára. Egy napon érkezett a kézihajtányon egy partizán. Az előmunkással, Gyurik Istvánnal beszélgetett. István szólt nekem, hogy: »Téged keres.« Föültem a partizánnal a háromkereklőre, és bementünk az állomásra. Ott, ahogyan beléptem az irodába, két partizán is rám szegezte a puska csövét, és bekísértek a községházára. Becsuktak a zárkába, ott már volt valaki, kérdezem, ki az, Elek Sanyi.

Tőlem elszedtek mindent, a tarisznyámat, zsebórámat, fűtyülőt, én azt hittem, nekem befellegzett. Reggel visznek be az irodára, jönnek oda szőregi meg cseneji szerbek, és néznek, mint a vágni való barmot, hogy ismernek-e. Jóval később tudtam meg, hogy Kurcinák Jánost keresték, aki valamikor vadór is volt, de az elmenekült már jóval korábban. Nem is tudtam, hogy ő Kurcinák, mert csak a másik nevééről ismertem Kacérnak. Helyette bevittek engem meg még egy Kurcinák Lajost. Több mint két hétig tartottak fogva, az idő alatt sokakat behoztak oda a börtönbe, és sokakat elvittek onnan Petrócre, mert ott volt valamilyen bíróság. Egyszer behozták Juhász Borist is, azt is elvitték Petrócre, de ő nem sokkal később hazamehetett, mert amikor én január elején kiszabadultam, a Boris már itthon volt. Név szerint nem emlékszem már, hogy ki volt még ott a zárkában, de tudom, hogy sokan megfordultak, és sokat elvittek Petrócre, akinek nyoma veszett.”

ÚJVIDÉK

(*Novi Sad*)

Folyamórség, Hadi-sziget, „Monopol”, Pétervárad

„Az otthonából kiterelt népet a helység valamely nagyobb épületébe: iskolába, városháza épületébe, elhagyatott gyáracsarnokba, barakképületbe vagy akár magánépületbe, esetleg egy udvarra terelték. A rákövetkező éjszakákon ezekről a gyűjtőhelyekről kisebb-nagyobb csoportokban elhajtották valamely erdőszélre vagy a Duna, Tisza árterületére. Itt arra kényszerítették őket, hogy megássák a saját sírjukat, s azután tarkólövessel ebbe belelővöldözték őket. Más helyeken egyszerűen a folyóba taszigálták a testüket. Némely helységekben az összegyűjtött népet néhány nap alatt kivégezték, másutt ez eltartott heteken át.

Újvidéken (Novi Sadon):

1944. október 24-én a titoista fegyveresek mintegy 3000, főként magyarokból álló csoportot hajtott az úgynevezett Hadi-szigetre, egy, a strand közelében fekvő Duna-szigetre. (A szerző alighanem összekeveri a Hadi-szigetet a Horgász-szigettel. – M. M. megj.). Az egybeterelteknek meg volt tiltva a beszélgetés. Az egész nap egyetlen hang nélkül telt el. Vészjósló csend nehezedett a tájra, közölte később egy szemtanú. A kiéhezett és elszomjazott szerencsétlenek balsejtelemmel tekintettek az éjszaka elé, mit hoz majd számukra. Este kilenc óra felé kiszóllítottak közülük mintegy százas csoportot. Örök felülegele alatt a kiszemelt helyre kísérték őket. Negyed óra múlva gépfegyverropogást lehetett hallani a közelből. Azután, hogy a fegyverek zaját elnyomják, hangosan felberregtették a teherautók motorjait. Ez minden más hangot is elnyomott. A rettenet megbénította az embereket. A visszamaradtak már sejthették, milyen sors vár rájuk. Az eljárás éjszakáról éjszakára ismétlődött.

Mintegy 1500 személyt végeztek így ki ezen a szigeten az első két héten. A tetemek legnagyobb részét a Dunába lökdözték, egy részét

halomba rakták, és elégették a vágóhíd mögött a Sangájnak nevezett részen, amely a Kács (helyesen Káty – M. M. megi.) felé vezető út és a Duna között fekszik.”

Megszállott kommunistaelenes propaganda – gondolhatnánk erről az idézetről, amelyet a már említett Homonnay-könyvből fordítottunk magyarra. Ám a könyvbe foglaltak és a még ma is élő újvidéki szemtanúk visszaemlékezései vészesen egybevágnak. Ők is a Hadi-szigeten, a vágóhíd vidékén, a Horgász-szigeten s ezeken kívül a Péterváradon, továbbá a dohánygyár (Monopol) udvarában és a futballpályán történekről tudnak; s még egyebekről is. Kizárt dolog, hogy az említett könyvből szereztek volna tudomást az általuk elmondottakról. Az már valószínűsíthető, hogy Homonnayra erős hatással volt egy másik, magyarul megjelent könyv: Szigethy György: *Szemtanúja voltam Tito délvideki vérengzésének*, amely szintén az USA-ban jelent meg egy évvel korábban, 1956-ban; a Katolikus Magyarok Vasárnapja nyomdájában készült Chicagóban. Ezt is dr. Gosztonyi Péter bocsátotta rendelkezésünkre. Amaz, az angol nyelvű hivatkozik is rá.

Varga Erzsébet (ismét)

A már említett Varga Erzsébetet idézzük alább, hogyan vitték el a férjét Újvidéken. Ez az eljárás nem utal sem mozgósításra, sem kényszermunkára, hanem egyértelműen az újvidéki magyar felnőtt férfilakosság összeszedésére, amint a többi tanú visszaemlékezéséből is kitűnik majd.

„Újvidéken a villanytelep közelében laktunk. Az épületnek kijárata volt a Vasút utcára is meg a kert végén a villanytelepnek a gödre felé is, ahova a salakot hordták ki. Egy pénteki napon a férjem izgatottan jött haza ebédelni. Nyomban utána kiment a Vasút utcai kapun, hogy körülnézzen, mi van az utcán. Nem jött vissza sokáig, én is utánamentem volna, de a kapuban két fegyveres partizán állta utamat. Mindenkit leállítottak, a házbelleket is meg az utcai járókeleket is. A magyar férfiakat ottfogták, várniuk kellett. A férjemet már egy nagyobb csapatba állították. Odamentem az egyik partizánhoz megkérdezni, hogy mi van. Azt mondja, semmi. Kértem, hogy engedje be a férjemet ebédelni. Azt válaszolta, most nem lehet, de majd mindjárt. Nem jött egész nap. Más asszonyokkal beszélgetve egymástól megtudtuk, hogy hova vihették az így összefogdosottakat. Megbeszéltük, hogy keresni fogjuk őket. Először elmentünk a Dohánymonopolhoz. Ott nem találtam a férjemet. Azután valaki azt mondta, hogy a Futaki úti kaszárnyában is vannak. Ott sem találtam. A nővérem is kereste, ő hallott valamit, hogy a szappangyárban vannak. Jóval később itt is volt egyszer, de

akkor már a gyerekekkel is meglátogathattam. S amikor a gyerekekkel bementem hozzá, az egyik partizán ór egyre biztatgatta, hogy csak adjon a gyerekeknek kompótot. Adott is, amennyit csak bírtak enni, hát ez nem sok volt, mert az egyik gyerek még csak másfél éves volt, a másik meg három. Máskor meg megfogott az ór, hogy enni viszek az uramnak, és még rám is lótt. Hogy én mit éltem át másnapig!

Akkor, amikor elvitték, csak ötödnapra találtam rá a folyamórségnél. Az udvarunkban volt egy Boro nevű szomszéd, az is segített keresni, és végül ő szabadította ki. Rengeteg ember be volt oda telve, mi, asszonyok meg a kerítésen kívülről leskelődtünk, már amennyire az örök megengedték, hogy hátha meglátjuk, akit keresünk. Én olyan bátor voltam, hogy odamentem az egyik lovas őrhöz, és megkértem, hogy legalább annyit tegyen meg, hogy mondja meg: itt van-e az uram. Többeknek a nevét föllírta, és bement körülnézni. Azzal jött vissza, hogy: Tu su. (Itt vannak.) Azt is megkérdeztem, hozhatunk-e nekik ételmezt. Meg kezdett már hűvösebb idő járni, hogy ruhát is. Azt mondta, igen. Hoztuk is egy ideig, de később megtudtuk, hogy az ételmezt nem nekik adták, a nadrágot pedig, amit vittem neki, egy katonán láttam meg. Körülbelül egy hétfőig járogattam ide. Amikor innen már kijártak, akkor őket a villanytelepre vitték dolgozni, az nekünk nagyon jó volt, mert onnan már néha hazaszaladhatott.

A folyamórségről később azt mesélte, hogy egy este betelerelték őket egy nagy terembe, és két partizán egy listáról szólígtatta őket. Akinek a nevét felolvasták, annak át kellett mennie a kettes számú szobába. Éjjel felé ebből nagy sivalkodást hallottak, ők meg a maguk termében halálfélelemben reszkettek. Reggel, akik benyitottak ebbe a kettesbe, egy halom ruhát meg bakancsot találtak. Az embereket még éjjel teherautóra rakták, és elvitték.

Aki ezután megmaradt, azt kezdték munkára vinni.

Időközben a lakásunkban házkutatást tartottak. Elvitték a biciklit is a padlásról. A környékünkön nem maradt otthon egyetlen férfi sem, mi, asszonyok egymás lakására belopakodva sötétben ültünk éjszakánként. Villany nem volt, mert a telepet lebombázták, gyertyát, lámpát gyújtani meg nem is mertünk. A környékről elvittek egy családból egy idősebb férfit, csak arra emlékszem, hogy Matyi volt a neve, meg a fiát, az meg Laci. A fiú eltűnt, az apa később hazakeveredett.”

Tell Vilmos

„A Telepen laktunk, a Bácska utcában, 13 éves polgári iskolai tanuló voltam. A Telepen sok erőszak történt, emiatt a három lánytestvérem az egyik közel lakó nagybátyámhoz, anyám öccséhez járt a padlásra aludni.

Hallottuk, hogy szedik össze az embereket, de a mi utcánkából nem vittek el. Akit név szerint ma is meg tudok említeni, hogy elvitték, az Ottó volt. Őt ki is végezték. Elvitték még Takács Lacit is, de őt később kiengedték. Ottót azért végezték ki, mert meg akart szökni, kiugrott az ablakon. Öreganyám testvérének a fiát, Huber Jóska-t is elvitték, ő csak hat hónap múlva keveredett haza, miután megjárta a lágert is. Előbb a folyamórségen volt, onnan átkerült a Dohánymonopolba, onnan sokakat elvittek erre-arra. Volt, aki a járeki lágérba került, volt, akit bányába vittek, volt, aki jelentkezett katonának. Például Laczkó Mihály kereskedő. Két fia maradt, az egyik itthon él, Mihály, a másik, Gyurka kivándorolt Ausztráliába. Egy heréskerti pajtásomnak – Drenyák, műszerésznek tanult – nyoma veszett. Elvitték, és többet nem jelentkezett.

Amikor hallottuk, hogy a magyarokat is szedik, akkor mi elmentünk a Heréskertbe Nagy Erzsébethez, anyám édesanyjához. Ő mindig azt mesélte, hogy az apját nem ismerte, mert a szerbek tizennyolcban a Sajlovón (újvidéki városrész – M. M. megj.) agyonverték.

Mi gyerekek eljárógattunk oda a lágér környékére, a dohánygyárhoz is meg a folyamórséghez is, és nézelődünk, hogy mi történik. Meg-megtörtént, hogy valamelyik pajtás egyszer csak elmaradt közülünk. Elmentünk hozzájuk, bezörgöttünk, és kérdeztük, mi van. Ő meg kiszólt: »Apát az éjjel elvitték.« Úri Arankának az anyját vitték el, nem is éjjel, hanem egy délelőttön. Úgy halt meg, hogy kiugrott a törvényszék épületének az emeleti ablakán.

Sok összeszedett embert a labdarúgópályára vittek. Nem arra, amelyik most a Vojvodináié, hanem a vasút másik felén volt egy kisebb pálya, oda. Ez volt a Kulturbund pályája, deszkakerítéssel volt körülvéve. Ezt nem lehetett megközelíteni. Azt mesélték, hogy onnan senki sem tért vissza. (Egészen bizonyos, hogy túlzottak azok az állítások, hogy csak itt a pályán tízezer embert lőtték halomra. Igaz adatok hiányában azonban az ilyenek terjednek. – M. M. megj.)

Mi akkoriban úgy tudtuk, hogy egy-egy gyűjtőhelyen öt napnál tovább senkit sem tartottak. Akit likvidáltak, azt likvidáltak, aki maradt, azt vitték más helyekre.

Szenttamás és Feketics között van egy kis erdő. Néhány évvel ezelőtt, amikor az autótutat tervezték, az volt a tervben, hogy azon keresztül építik majd az utat. Végül egy másik vonalra helyezték, mert ott az erdő alatt tömegsír van. Azt suttogták már negyvenötben, hogy Újvidékről német hadifoglyokkal odahordatták a kivégzett embereket. A hadifoglyok közül mesélte egy passau-i, hogy állandóan hordták oda az embereket, de vissza nem hoztak soha senkit sem. Az utólag érkezőknek mindig be kellett temetniük az előzőleg kivégzetteket, ezután megásták a saját sírjukat, majd őket ebbe belelővöldözték. A következő túra őket temette be.”

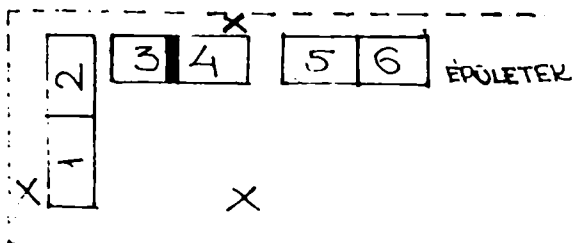
Névtelen napló

„A partizánok bevonultak Újvidékre. (1944. okt. 23-án – A szerk.) A szerb lakosság örömmámorban úszott. Most másodszer veszek részt ilyen bevonulásban. Az előbbi 1941. április 13-án volt. Akkor a magyar felszabadulást ünnepelte ugyanígy a magyar lakosság.

Október 26-án katonák jelentek meg az utcánkban. Házról házra jártak. Mi a nappaliban voltunk, és a függönyön át néztük a mozgást. Bejöttek a kertünkbe puskával, géppisztollyal. Felemelt kézzel kellett nekem és apámnak az udvarra mennem. Fegyvert követeltek, és azzal fenyegettek, hogy agyonlőnek. Az egyik kihozta a 120 basszusos Hohner harmonikámat, kivette a kofferjából, a nyakába akasztotta, és elvitte. A másik a fényképezőgépet vitte el a szekrényből, a harmadik a rádiót.

Géppisztolyos kísérettel, felemelt kézzel a Kraxner vendéglőbe vittek. Apám negyvenöt éves volt, innen hazaengedték. Én még nem voltam 18 éves, mégis ottfogtak, mert fejlett, erős voltam. Az igazolatlan nem hitte el, hogy diák vagyok. Nem tudom, mit írhatott be, de a diákokat később mind kivégezték, én megmaradtam.

Délután kettős sorokban a folyamórség felé hajtottak bennünket. Arról tanakodtunk, hogy ha a Duna felé veszik az irányt velünk, akkor nekik kell mennünk. A drótkerfítéssel övezett folyamórség udvarába hajtottak be bennünket. A kerítésen kívül szerbek követelték, hogy végezzenek ki bennünket. »Ubijte ih! Bacite ih u Dunav.« (Óljáték meg őket! Dobjátok őket a Dunába!) Végül a hideg, szeles térről betereltek bennünket az épületekbe.

Azoknak az épületeknek és szobáknak a rajza, amelyekben a rabokat fogva tartották a volt folyamórségi lakományban. (Az x-szel jelölt helyeken golyószórók voltak felállítva.)

Mi egymás hegyén-hátán hemzsegtünk. Reggel beengedték a hozzátartozókat. Sorba állítottak az örök bennünket, szemben velünk pedig a látogatókat. Adogattuk egymásnak a holmit, élelmet. Itt volt velem együtt

fogoly két unokabátyám, egy nagybátyám és egy második unokatestvérem. A nagybátyámnak csalafintasággal sikerült innen kikerülnie.

A négyes és a hármas számú szobát egy előszoba kötötte össze. A négyesből átmentem a hármasba, ennyit szabad volt. Itt voltak a ferenc-rendi papok is, hárman. Beszélgettem a Juhász-gyerekekkel, műszaki középiskolás volt, nagyon izgatott volt. Este nyolc-kilenc között bejöttek a katonák a szobánkba, és névsort olvastak. Akinek a nevét felolvasták, át kellett mennie a kettesbe. Emlékszem Andaházy Tibor nevének olvasására. Student prava (joghallgató). Reggelre egyik felakasztotta magát a kettes szoba ajtójára. Másnap este kamionok jöttek, és sok fegyveres katona. Az ablakon keresztül néztük, hogyan vonulnak ki a kettes szobából az udvarra. Egyikük elkiáltotta magát, és nekiment az őrségnek. Fegyver dördült, és ő elbukott. A többi megtorpant. Elkezdődött a verés. Egyenként mentek két sor katona között, akik ütlegelték őket. Így mentek fel a kamionokra. Hozzánk belöttek az ablakon, mire mindannyian hasra vetettük magunkat.

Amikor megtörtént a névsorolvasás, az lett mondva, hogy ezek mennek haza. Amikor kimentek a mi szobánkból a kettesbe, én utánuk szaladtam, és erőszakoskodtam, engedjenek engem is velük menni, én is diák vagyok. Puskatussal jól megütöttek, s visszatereltek a mi szobánkba. Számomra megállt az idő. Páni félelem uralkodott el rajtam, nem emlékszem másra, mint hogy egy idő múlva, miután a kamionok elmentek a kiválogatott emberekkel, gépfegyverropogás hallatszott, erős sortűz a Horgász-sziget felől. Az volt a nézetünk, hogy odavitték emezeket, és ott lelőtték őket, a kettes szoba mintegy kétszázötven kiválogatott emberét. Egy idő múltán géppisztolyos katonák jöttek a szobánkba, és megnyugtattak bennünket, hogy nekünk nincs okunk félni. Aki bűnös volt:

– Poslali smo ih Hitleru Dunavom. (A vétkeseket elküldtük a Dunán Hitlernek.)

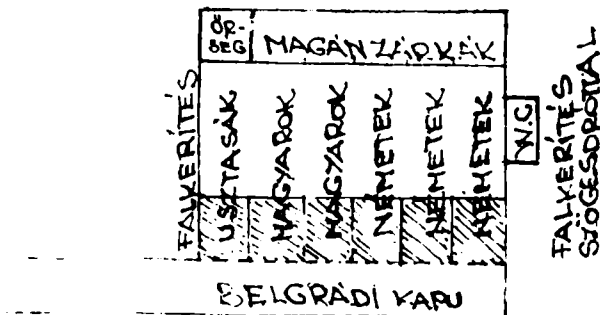
A rokonaim közül elvitték Lacit, Janit, Lajost, Schumachert, Andaházyt, elvitték a pátert. Előbb még a pátert arra kényszerítették, hogy kézzel pucolja a vécét.

Huszonkilencedikére virradó reggel munkára vittek a Futaki úti kaszárnyába. Itt rám találtak a szüleim. A rácsos ablakon keresztül vettem be egy kis lábasban az ételt. Ekkor mondtam a szüleimnek, hogy ha élve akarnak még látni, akkor tegyenek meg mindent. Anyám elment a kaszárnya parancsnokáig, Jaša kapitányig. Engem hívatott a parancsnok, hogy lássa, kiről van szó. Azt mondta anyámnak, ha megnevez három nyilast,

akkor kienged. Itt megismerkedtem egy szerémségi partizánnal, aki azt mondta, ha jelentkezem a frontra, akkor ő kijárja, hogy kiengedjenek.

November elsején mintegy nyolcszázunkat átvittek a Dunán a péterváradi oldalra. A kompkikötőnél sokan megkíséreltek élelmet adni a foglyoknak, de az őrk nem engedték. Nekem valaki egy kulacs bort dobott, elkaptam, de az őr megfenyegetett, hogyha átérünk, lesz rám gondja. Egész idő alatt tőle rejtőzködtem. A várbörtönbe zártak bennünket.

Ez idő tájt már megszűnt a félelmem, pedig ekkor is latolgattuk, hogy a Dunába

A péterváradi vár azon részének rajza, ahol a rabokat fogva tartották, külön megjelölve, hogy melyik cellában milyen foglyok voltak

fojtanak bennünket. Mintegy kétszázunkat zártak a börtönbe, a többiek folytatták az utat Belgrád felé. Ezek, mint később megtudtam, Karlócára és Indijára lettek hajtvva. Velünk a vasutat javíttatták Tekija alatt.

Három napon át nem kaptunk enni és inni. Az udvarra sem engednek ki bennünket. Éjszaka jajgatás, káromkodás, sikítás hallatszik a szemközti cellákból. Arra gondolok, mikor kerülök sorra. Nekem volt az a kulacs borom, szalonnám, dohányom, de tartogattam mindent a nehezebb napokra. Ezen az estén kaptunk először enni, egy-egy cipót és az udvaron kondérból káposztalevest. Az emberek a kenyér belét kivették, és abba mérték nekik a levest. Én levágtam a kulacsom tetejét, és abba. Valaki elhozta a vécéből a köpöcsészét, kimosta, és abba.

A tekijai templom melletti szentkút forrásánál reggelente megmosdottam.

Egy idő múlva a kórházba vittek dolgozni. A kórház ebédlőjébe vittek étkezni. Oldalt állva vártuk, amíg a sebesültek esznek, azután minket engedtek a tányérjaikhoz, hogy a maradékból mi együnk. Én dacosabb

voltam annál, semhogy így ennék, ezt észrevette egy angol blúzos partizán. Odajött, elvette a tányéromat, elvitte, elmosta, és visszahozta, hogy egyek. Sírni tudtam volna, hogy köztük ilyenek is vannak, de enni nem tudtam.

Az estétől féltem. Nyolc után mindig jött egy jó megjelenésű, Jávorbajuszú partizán, kezében bikacsökkel, egy géppisztolyos kíséretében. A szemközti cellákat járta. Ahova betért, ott kigyúlt a fény, és utána hallatszott az ordítás, jajgatás. Naponta ismétlődött. Úgy hozta a helyzet, hogy egy reggel söprögetésre osztottak be. Így bejutottam abba a szobába, amelyikbe egyébként senkinek közülünk nem volt bejárása. A kínzókamrába. Az őrség szobájából nyílt az ajtaja, ablaka nem is volt. Az egyik sarkában egy halom szennyes alsónemű volt: gatyá és kitömött melltartó egyaránt, meg felsőruha is. Volt ott mindenféle ruha, mi szakadt, mi véres. Ez maradt a megkínzottak és kivégzettek után. Volt egynéhány kétfülű kosárra való.

Úgy tudtuk, hogy névsor nincsen, hanem csak létszám. Ezért egy alkalommal, amikor felírták a nevünket, azt hittük, hogy nekünk is végünk. Elhatároztam, hogy megszököm. Fölmászok a falra, és megkísérlem. A WC mögött indultam meg föl a falon, s egyszer csak érzem, hogy valaki megfogja a lábamat. Cirbus boltos volt az utcánkából. Észhez térített, hogy nincs értelme szökni.”

A szerző nem fejezte be visszaemlékezéseit, de túlélte a fogságot.

Mihály atya

„Az újvidéki eseményekről én naplót vezettem, feljegyzéseimet átadtam egy barátomnak az USA-ban, aki miután kinyomtatta, állítólag elégette.

Nem vagyok újvidéki származású, Almáskamarásról kerültem oda a ferencesek rendházába, amely abban az épületben volt, amelyet a Dušan cár utcában Léh Mátyás gajdobrai plébános adományozott a rendnek. (Ma is ott van a ferencesek temploma és rendháza Újvidéken. – M. M. megj.) Velem együtt ott volt még Körösztyös Krizosztom házfőnök; 1944 elejétől ott volt Kovács Kristóf jászberényi származású testvér, Pécsre kellett volna menjen, de azt mondta, ha jönnek a partizánok, akkor neki esélye lesz itt üdvözülnie, ha vértanú lehet.

Október 23-án alighanem a hívek közül szólt valaki, hogy lezárták az utcát. Én kulcsokat vittem át a szomszédba, amikor szóltak mindannyiunknak, hogy tíz percre le kell mennünk az utcára igazoltatás végett. Volt

ott velünk egy 16 éves ministráns is, a Lütze fiú; mind a négyünknek le kellett menni. Mire mi leértünk, akkorra már három-négy ember várakozott ott, s a házakból, mellékutcákból másokat is tereltek kifelé. Valaki szólt, hogy hozd el a Lütze fiú igazolványát. Krizosztom nagyon beteges volt, mert ő megjárta a Don-kanyart. Amikor ott felbomlott a hadsereg, ő a szétszéledt embereknek az élére állt, és egy csoportot onnan hazavezetett. Ő már előbb is volt ilyen küldetésben, amikor a moldovai székelyeket vezette erre a vidékre. A doni csatánál súlyosan megbetegedett, s amikor itt az utcán igazoltattak bennünket, akkor a katonák azt mondták neki, hogy ő elmehet, mire ő azt válaszolta, hogy ha minket, többieket nem engednek el, akkor ő sem mehet. És maradt velünk. Az egybeterelt embercsoportot menetbe állítva kivezették a folyamórség laktanyájába. Volt a mi csoportunkban körülbelül száz ember. Ott elszedték mindannyiunktól az igazolványainkat, és bezártak bennünket az ott álló pavilonokba. A kinti ismerőseink hordtak ennivalót meg egyéb szükségeseket. Emlékezetem szerint 5–6 ezer embert szedtek ide össze.

Úgy tudtuk, hogy kezes kellett volna, akinek a szavára majd kiengednek bennünket. Úgy tudom, hogy a próta (pravoszláv esperes) lett a városparancsnok. Egy Matis nevű embert kerítették az ismerőseink, aki kezeskedett volna értünk, de ekkor már ez nem volt elég, hanem azt mondták, hogy partizántiszt kell, meg orosz tiszt kell. A városban már megkezdődött a felelőtlen felelősségre vonás.

A kaszárnyából vittek bennünket munkára. Egy este, ez talán 28-án történt, úgy 9-10 óra körül beállított hozzánk néhány katona egy tiszttel, hosszú listát hoztak magukkal. Felolvasták a listán levő neveket, és azokat azzal az indoklással, hogy mennek haza, átírányították a kettes számú pavilonba. A listáról felolvasták Krizosztom atya nevét is. Onnan azonban nem engedték el őket, azt mondták nekik, hogy most már úgys késő van, majd reggel mehetnek haza. Ott töltötték az egész rákövetkező napot. Este hármassával összekötözték, és két sor katona között terelték őket, közben a zene szólt, nekünk megtiltották, hogy az ablakon át nézzük, mi történik. Éjjel felé kamionok érkeztek. Egy a megkötözöttek közül meg akart szólalni, azt lelőtték. Teteme még másnap is ott hevert. A városból másnap különféle híreket hoztak az elhurcoltakról, hogy ide vitték, meg oda vitték őket, Borba, a bányába, a temetőbe. Elvitték Krizosztomot is. Tudomásom szerint a hetvenes években a kamenicai parkban az árvíz kimosta néhányuknak a csontjait.

A péterváradai vár néhány fala és épülete a Belgrádi hapuval. A hatvanas években készült felvételek a névtelen naplóíró bekarikázta azokat az épületrészeket, amelyekben fogva tartották az embereket

Az őrök között volt egy hatvani származású magyar fiú, aki már korábban beállt a partizánok közé. Megismerkedett Krizosztommal, s egyre nyugtatgatott bennünket, hogy ne féljünk, a bűnösök elmenekültek, nekünk nem lesz már bajunk.

November elsején, mindenszentek napján, temerinieket hoztak közénk. Náluk szerszám is volt, ásó meg lapát. Kiválasztottak mintegy nyolcszáz embert. Ez úgy történt, hogy elénk állt egy tiszt, és azt mondta, ti mentek délre. Köztünk volt Buda József református lelkész, s ott volt az én rendtársam meg jómagam, akinek akkor még németes nevem volt, Faulbaher. A tiszt elénk állt, és azt mondta: »Utánam, a végtelenbe.« Szerbül mondta, én akkor nem sokat értettem belőle. Átvittek mindannyiunkat kompon Péterváradra, a vár kazamatáiba. Ahogyan a kompra szállunk be, éppen megszólaltak a harangok, és Kovács Kristóf atya azt mondta, nekünk szólnak a harangok.

Volt velünk még egy szerzetes is, egy Weidner nevű német kapucinus barát. Volt rajta egy nagyon jó meleg pulóver. Az egyik őr ezt elvette tőle, és adott neki helyette egy SS-zubbonyt. A várban zsúfolt börtönbe zártak bennünket. Azt hittük, ütött az utolsó óránk, mi, papok egész éjjel gyóntattuk fogolytársainkat. Voltak köz-

tünk, akik nyíltan agitáltak, hogy lám, mit tettek Horthyék a szerbekkel, a legjobb lenne, ha mi megtagadnánk magyarságunkat, akkor talán megkegyelmeznének nekünk.

Másnap a parancsnokunk felsorakoztatott bennünket. Meghallottuk, hogy a nyolcszáz ember közül kétszáz marad, a többit elhajtják. Ahogy ennek hírért vettük, úgy intéztük, hogy a sor végére kerüljünk, akkor majd maradunk. Csakhogy kiadták a parancsot, hogy: Popovi, napred! (Papok, előre!) A későbbiek során ilyen vezényszóval többször is keserítették életünket, sőt azt is megparancsolták, hogy a sor elején mi vigyük a géppuskájukat.

– Vigyázz, pap! Ha eldobod, lelőlek – fenyegettek minduntalan. Útközben hangosan imádkoztunk, mondtuk a rózsafüzért. A tekijai templom mellett elhaladva még lökdöstek bennünket, hogy na, mi van. A Majka Božija (Szűzanya) nem segít a fegyvert vinni?

Karlócán kétszázat közülünk leválasztottak, ők ott maradtak, majd a pravoszláv pap is kiadta a parancsot, hogy popovi, napred, s mehettünk tovább. Valami vita keveredett, amelynek során Buda tiszteletest megverték. Minket, többieket meg egy partizánzó a puska tisztítására szolgáló vasvesszővel fejbe vágott, hogy én is kivéreztem. Aztán megkérdezte tőlem, hogy van-e zsebkendőm, s ha van, tűrüljem meg a társam véres fejét is. A kísérőink közül egy másik nő segített rajtunk azzal, hogy ivóvizet adott.

November másodikán már Indijára értünk. Itt egy katona megsebesítette Kristóf testvér bordáját. Bajonettel felhasította a ruhát – mindannyian rendi ruhában lettünk elvive otthonról, rajtunk volt a pallium –, és a bordájánál a bőrét is felhasította, nagy sebet ejtve rajta, s még erősen lábon is rúgta. Jártányi ereje sem volt, közben kiadták a parancsot, hogy aki nem bír menetelni, azt le kell lőni. Támogattuk szegény Kristófit, de úgy sem tudott már menni. Ekkor egy kazalhoz támasztottuk.

– Aki nem megy, azt lelőjük – rivallt rá egy kísérő.

– Én nem megyek. Lőj le! – válaszolta Kristóf, majd felénk fordult, és azt mondta: Sic debuit esse. (Így kellett történnie.)

Föltették egy orosz kamionra, de nem vitték sehova, mert egy vad alak felugrott a kamionra, és Kristófit lelőtte. Indijánál a ruháját is lehúzták róla. Azt mondták rá, hogy ez egy svinja (disznó), meg még annál is rosszabb: pap. Ott is lett elásva.

Indijánál mindent elszedtek tőlünk. Egy ottani magyar-horvát családdal megismerkedtem, ezeknek a fia is ott volt katona. Megmondta, hogy

egy ideig ne jöjjenek elő, mert engem is agyonvernek, hanem húzzam meg magamat a bezárt társaim között, három-négy nap múlva az egységet viszik a frontra, s az őrszolgálatot a helyi lakosság soraiból válogatott partizánok veszik át. Itt Indián csakugyan agyonverték ezt a német szerzetest, és a ganerákásban elásták. Szétverték a fejét, ezt én is láttam. Annyira beteg lettem, hogy 4-5 napig a velünk levő temeriniek ápoltak. Attól lettem beteg, amit átéltem, mert vertek, s élvezkedtek abban, amit velem csináltak. Vertek a teljes elalélásomig. Elővették Buda tiszteletes urat is, és kérdezték, hogy pap, hány embert küldtél a Duna jege alá? Ő meg mondogatta, hogy ki mindenkit mentett meg a vérengzők keze közül. Erre békét hagytak neki, és két nap múlva vigasztalgták, hogy no, akkor jól van.

Körülbelül egyheti nyomorúságos állapot után rendbe jöttem annyira, hogy magam is mehettem már dolgozni. A fel nem robbant bombákat kellett kiásni egy patak hídjá mellett. Ebben az időben kiválogattak a munkaképtelen öregek közül egy körülbelül harminctagú csoportot, s azt mondták nekik, hogy haza fogják őket küldeni. Néhány nap múlva hallottuk, hogy valamennyiüket lelővöldözték.

December harmadikán engedtek szét bennünket. Temeriniekkel indultam el hazafelé, hívtam őket, térjenek be hozzám Újvidékre. Idefelé jövet egy szerb ember csempészett át a Dunán a kompon. Befektetett a szekere aljára, és letakart szénával.

Nem sokkal a hazatérésem után egy ismerősöm a Futaki úti kaszárnyából elhozta Krizosztom csuklyáját véresen.

Jugoszláviát 1945 májusában hagytam el. A történekről részletesen tájékoztattam Rómát. Amit átéltem, minden részletesen fel van ott jegyezve.

Krizosztom testvérért november másodikán szoktunk imádkozni." (Az idős, munkára már alkalmatlan férfiak olyan érvekkel indokolt kiválasztásáról, hogy haza fogják őket engedni, mint ahogyan Mihály atya elbeszéléséből értesülünk róla, az Újvidéken megjelenő Napló című független hetilapban is olvashattunk. A temerini születésű Kliban István újvidéki lakos írja le, akinek az édesapja a kiválasztottak között volt. Ezeket onnan a többiek közül elvitték, de haza soha meg nem érkeztek. Kliban szerint tizenkilenc ilyen személyről tudni. – M. M. megj.)

Tito marsall első hivatalos látogatáson Újvidéken

(Bartha Géza gyűjteményéből)

Ha szlovák, akkor mehet haza

„Én újvidéki lakos vagyok, magyar, de gyerekkoromban édesanyám nevét viseltem, s az tiszta szlovák név. Ennek köszönhetem, hogy negyvennégy végén megmenekültem. November első napjaiban beállított a műhelybe a Heréskertben Milan Marić üvegeshez, a gazdámhoz két fegyveres meg velük egy komeszár. Többen dolgoztunk a műhelyben, s a magyarokat mind előállították, és kiterelték az utcára. A mesterem szólt nekik, hogy engem hagyjanak, hiszen még gyerek vagyok, amire azt válaszolták neki, hogy akkor is menni kell. Kivezettek az utcára, a sarki házig, ott már várakozott egy tizenöt fős csoport. A mester odáig jött utánam, és ott a parancsnokuktól kérdezte, hány évestől viszik a magyarokat, mire azt a választ kapta, hogy tizennyolctól. Közölte, hogy én sokkal fiatalabb vagyok, erre elengedtek. Öt óra után azonban, amikor elindultam haza, leállított az utcán egy ór, hogy hova mennék. Közöltem, hogy befejeztem a munkát, megyek haza. Ekkor azt kérdezte tőlem, hogy magyar vagyok-e. Azt válaszoltam, hogy nem, hanem szlovák. Szerencsémre a zsebemben volt a keresztlevellem, és ezt felmutatva elhitte, hogy nem vagyok magyar, ezért elengedett.”

Csábrádi Borbála

„Apám, Csábrádi Máté negyvenéves vasesztergályos volt negyvenégy végén, én meg 18 éves iskolás lány. Ő kommunista, a 18-as események után sok mindenén átment, 1934-ben sztrájk miatt nem vették vissza a munkahelyére, egy év múlva pedig már üldözték is.

Október 26-án, csütörtöki napon kezdték szedni a magyarokat a Zrínyi Iona (P. Drapšin u.), a Mátyás király (Gogol u.), a Báthory, a Hunyadi, az Epres (Dózsa György u.), a Gömbös (Dušan cár u.) utcákban meg a Telepen. Házról házra járva terelték őket, a férfiakat. Igazoltattak, és a lakást átkutatták. Anyám akkor állapotos volt, apám a munkából nem érkezett haza. Egész éjjel nem aludtunk, apám aznapra várta a fizetést, még arra is emlékszem, hogy 108 pengőt kapott. Anyám elküldött utána meleg holmival meg cigarettával. Hozzánk jutott a híre, hogy a férfiakat a folyamórségen tartják fogva. Később tudtuk meg, hogy apámat a temető mellett, a tenispályánál, ahol ma az iskola van, ott tartóztatták fel, és vitték el. Másnap, pénteken, a Libalegelőn (az akkori Limán része) átvágva én is odamentem a folyamórséghez. Rengeteg nép várakozott kívül, az örök lövöldöztek felénk, zavartak volna szét bennünket. Voltunk ott talán ezren is, nem tágitottunk. Egyszer csak érkezett egy orosz tiszt, arab paripán. Kérdezte, hogy mi van itt, mi meg válaszoltuk, hogy itt tartják fogva az embereket. Leszállt a lóról, és odament az órséghez. Nem sokkal később felsorakoztatták a fogva tartott embereket, L alakban. Minden négy méterre egy géppisztolyos állt. Minket asszonyokat, lányokat négyesével-ötösével beengedtek, hogy átadjuk a hozzátartozóknak, amit vittünk nekik. Én annyira féltem a puskától, hogy se hallottam, se láttam, nem ismertem meg az apámat, halálra voltam rémülve, és csak elszaladtam a felsorakozott emberek előtt, már túl is haladtam őket, amikor utánam szólt Ipacs Lajos, egy utcabéli férfi:

»Boris! Gyere vissza, apád itt van!«

Apám kilépett, a bőrkabátja nem volt rajta. A nadrágzsebéből kivette a fizetését, nem szólt semmit, csak nagyon sírt. Én tudom, hogy a felszabadítóktól, a kommunizmustól nem ezt várta. Mindig arról beszélt azelőtt, hogy »Ha kommunizmus lesz, akkor énbelőlem mindenkor úriember válik.« El is menekülhettünk volna, de éppen ő azt mondta: » Nem akarok a gyerekekkel az árok szélén elpusztulni.«

Másnap, szombaton kijárási tilalom volt. Akkor kezdődtek a folyamórségen a kihallgatások. Azt mondták nekik, hogy akit szólítanak, azt

hazaengedik. Apámmal együtt volt egy Sípos nevezetű ember, azt is kiszóltották, de bizonyos idő múlva visszatért. Akkorra teljesen megférédett a haja.

Vasárnapra virradóra a sok emberből körülbelül tízen maradtak vissza, köztük az apám. Azt hallottam, hogy a többit nem lelövöldözték, hanem kikísérték a Gusak-szálláshoz, és ott késsel lemészárolták őket. A környékbeliek ezért nem hallottak ott lövöldözést.

Negyvenhétben hajtottak bennünket töltést építeni arra a tájra. A mai Pinki utcában a Zémanék háza volt a legutolsó, addig volt megépítve a töltés, mi onnan folytattuk a Gusak felé. A szálláson túl tömegsírra bukkantunk, emiatt egy időre leállt a munka. Kijöttek a városból a szakértők, hogy megvizsgálják a csontokat. Azt állapították meg, hogy még a törökök idejéből valók, de nem kell ahhoz nagy szakértelem, hogy lássa az ember, nem lehetett a tömegsír olyan régi, mert még fehérek voltak a csontok. Rengeteg koponya volt, meg még ruhafoszlány is. Egy hosszú sorban feküdtek. Mind szét lettek azután szórva.

Tudomásomra jutott, hogy a Raja erdejében diákokat lövöldöztek agyon. Egy Siskin nevű orosz emigránsnak kocsmája volt a disznópiac közelében, a Kulpin gyár kijáratának átal. Ő látta éjjel, hogy terelik a fiatalokat meztelenül, kezük a fejük fölött összekötözve. Áthajtották őket a vágóhíd közelében a csatornahídon, és ott az erdőben lelövöldözték őket. Ez a Siskin látott előbb már másokat is odaterelni, és sokaknak beszélt róla. Nem sokkal később őt magát is kivégezték, én azt hiszem, azért, mert járt a szája. Az elveszett diákok között volt Gálfiék fia, Takács László, Magyarék gyereke és mások.

Édesapám a megmaradottakkal lógorba került, Mihály ferenc-rendi atyával volt együtt, vele is érkezett haza.”

Takács Lajos

„Én 1928-as vagyok, a bátyám, Laci egy évvel volt idősebb. Azon az emlékezetes napon anyánk kenyeret dagasztott, és a bátyám két szakajtóban, mezítlábas papucsban vitte az Epres utcai házunkból a Hunyadi utcai pékhez a kenyeret sütni. Reggel hat óra felé indult, de még másfél óra múlva sem ért vissza, ekkor már nagyon aggódtunk, indultunk volna keresésére, de nem engedtek ki bennünket az utcára. A bátyámat soha többet nem láttuk.

Kilenc óra felé bejött hozzánk 4-5 fegyveres partizán, nekem és apámnak megparancsolták, hogy öltözzünk fel, és menjünk velük. Anyámtól kértek

kötelet, hogy megkötözzenek bennünket. Közben tölem megkérdezték: »Te hány éves vagy?« Amikor közöltem, hogy tizenhat, akkor azt válaszolták: »Jól van, te maradsz, de apádat nem látod többet.« Erősen megszorították a kezét, közben azt kérdezték tőle, hogy megkísérel-e megszökni. Hova szöknék, válaszolta apám, erre valamelyest meglazították a kötetést. Közben átkutatták a lakást, magukhoz vettek két pokrócot, a harmonikát meg a messzelátót. Apánkat kihajtották az utcára, miránk meg ránk parancsoltak, hogy befelé, és az ajtót ki ne merjük nyitni. Csak szerbül beszéltek hozzánk. Jó egy óra múlva valaki zörög. Apánk jött vissza, mert a sarkon valami tisztféle megpirongatta az embereit, hogy megmondta, ötvenévesig szedjék az embereket, tizennyolctól ötvenig, apám meg már 52 éves volt akkor. Eloldozták, és azt mondták neki, te, öreg, mehatsz haza. A mai Puskin utca sarkáról engedték haza.

Anyánk másnap ment a többi asszonnyal a folyamórségre, vitt télibátot meg harisnyát, de a bátyámról soha semmit sem tudtunk meg. A mi utcánkából akkor eltűnt még Juhász Sanyi, Andaházy tanító legény fia, a Klinec gyerek a mai Puskin utcából, Magyar Laci, Takács Jani. Ez a két utóbbi magyar katona volt már.

A bátyámnak volt fél hold földje a Bácska utcában, a mai Petőfiben, azt elkobozták, s az volt az indok, hogy megszökött. Volt egy közös telkem vele ugyanott, annak a megmentésére megfogadtuk Vernački ügyvédet. Ő kimajmolta, hogy Laci-Lajos az magyarul ugyanazt a nevet jelenti, és így megőrizhettem.

A bátyám elhurcolása után sokáig jártak oda hozzánk valami gazember partizánok, zsaroltak bennünket. Két civil volt köztük, meg egy katona. Előbb csak bort kértek, azután pénzt, végül a jószágot is. Amikor egy alkalommal ismét jöttek, és a lovakat meg a kocsit követelték, akkor – előre megbeszélve – apám odaszólt nekem, hogy: »Fiam, szaladj a parancsnokságra.« Én kiugrottam a kapun, és elbújtam, ezek meg annyira megijedtek, hogy semmit sem vittek el, hanem apámat megpofozták, megfenyegették, és eliszkoltak. Többet nem kerültek elő.

Anyánk sokáig járt a bátyám után, többen is meghúzódtak éjszakára a folyamórség előtti lövészárkokban, és onnan látták, amikor az agyonvert embereket teherautón elszállították.

Apám sosem hallgatott a fia eltűnéséről. Szavazáskor többször kapacitálták, hogy vállaljon megbízatást, vagy menjen szavazni, de ő sosem állt rá, hanem keményen visszabeszélt:

– Sehova, bitangok! Elintéztétek a fiamat, pedig semmiben sem voltam benne.

Ezt a nézetét többeknek is kifejtette, többek között volt egy Vértes nevű zsidó kereskedő ismerőse, annak is, de soha senki sem jelentette fel, és nem esett emiatt bántódása.”

László Andrásné

„Férjem október 23-án kiment a Sangájba (Újabb keletű nyomortelep Újvidék külterületén, az egykori Kátyi út mellett. – M. M. megj.) egy Živko nevű szerb juhászhoz, akinek kiadtunk legeltetni ötven birkát. Onnan hazafelé jövet, a vágóhídnál a csatornahíd közelében találkozott egy limuzinnal, amelyből kiszállt néhány fegyveres, és kiderült, hogy éppen őt keresik. Beültették az autóba, hogy be kell mennie kihallgatásra. Ez hétfői napon történt, én ettől kezdve mindenfelé kerestem a városban, ahol hallottam, hogy a begyűjtött embereket fogva tartják. Végre pénteken kaptam tőle egyszerre három levelet is, amelyekben üzengetett, s a harmadikban már türelmetlenül írta, hogy: »Babám, miért nem jössz értem?« Nem tudom már megmondani, mi volt az oka, de szombaton nem mentem be hozzá, hanem csak vasárnap reggel. A Matica mai képcsarnokának épületében találtam rá, akkoriban az az OZNA egyik börtöne volt. Egy partizánnohöz fordultam, az csak azt kérdezte, biztosan tudom-e, hogy a férjem ott van. Én határozottan állítottam, hogy igen. Később megrettentem, mert a nő azzal ijesztgetett, hogy ha tévedek, akkor az uram helyett magam kerülök oda.

Nem sokkal később előkerítette a férjemet, kiengedte, de csak nagyon nehezen tudtam vele beszélgetni, mert volt ott vagy kétszáz más asszony, aki mind a férje, fia, apja iránt érdeklődött. A férjem nem győzött felelgetni, hogy láttam, nem láttam, nem ismerem, nem tudom. Vagy két órán át engedték, hogy kint legyen velem. Elmondta, hogy többek között vele van Cehola Jani is, aki abban az időben gátőr volt ott a Sangájban a Duna-töltésen. Cehola nyolcgyermekes családapa volt, a legidősebb gyermekük talán tizenkét éves ha volt, a legkisebb pedig 1944 augusztusában született. Janit az uram csoportjával kivégezték, a feleségét pedig két évre bezárták, a nyolc gyereket a rokonság húzta szét, kit erre, kit arra, úgy emlékszem, valamennyiüket felnevelték, és ma is élnek.

Hogy Janinak mi volt a bűne, nem tudom, az én Bandim turáni vadász volt, mert ő nemesi származású ember volt, ma is megvan a nemesi oklevelének a másolata, ezen a címer és a nemesi előnév: Altorjai.

Elváláskor abban egyeztünk meg, hogy másnapra a húgom menjen be hozzá látogatóba. A húgom azonban nem találta már meg, aznap reggelre mindannyiukat kivégezték. Akkoriban én följegyeztem ötvenkét nevet, és ezt a listát is meg az uram által küldött leveleket is őriztettem, de most hiába keresem, nem találom már.

Hóolvadás után mi asszonyok – voltunk vagy tízen-tizenötven - kimentünk oda a Duna-partra a Sangájba, ahol a kivégzettek tömegsíriját tudtuk. Ceholáné ugyanis be volt fogva sok más asszonnal, takarítaniuk kellett. A kivégzés reggelén bementek abba a szobába takarítani, ahol korábban a férfiak voltak, de a szoba üres volt, hanem ott találták az emberek ruháit, és Ceholáné megismerte a férje és az én Bandim ruháját is. Ő hallhatta ott azt is, hogy a Sangájba vitték őket kivégzésre. Az asszonyok között, akik mentünk a sírjukat keresni, ott volt emlékezetem szerint Sebestyenné, Pacekné, Juhászné, Takácsné, Ménesiné, Csizmárné, Turainé és még mások. Nem találomra mentünk, hanem biztosra, pontosan arra a helyre, ahol el voltak ásva. Meg is találtuk, nem volt nehéz. A töltés és a víz közötti árterületen, benn az erdőben körülbelül egy kilométerre a vágóhídtól kifelé. Kétség nem fért hozzá, hogy meglettük, mert a földből itt-ott kiállt egy-egy kézfej, lábszár, papírfozlányok heverték szerteszét. Ahogy rájuk találtunk, kitört rajtunk a hisztéria. Én is sivalkodtam, ordítottam: Mit gondoltál, amikor itthagytál bennünket, engem a két gyerekkel.

Én oda soha többet nem mentem ki, de úgy tudom, mások sem, később pedig az ottani betonhíd, a csatornatorkolat, a malom és az új töltés építéskor az egész környék annyira át lett alakítva, hogy a helyre nem tudnék ráismerni, és ha meg is találnám a helyet, nem tudom, hogy a tömegsírnak van-e ott még maradványa.

A gyerekeket magam neveltem, az egyikük gyakran kérdezgette, hogy hol van az apja. Én azt szoktam neki mondani, hogy az erdőben. Minek ment az erdőbe? Fát vágni. Még biztatgattam is, hogy ha nem akart a gyerek enni, hogy egyél fiam, mert ha nem, akkor apád nem bírja a fát vágni. Egyszer, lehetett már olyan hatéves, berohan az utcáról, s akkor is etetném, hogy az apja bírja a fát vágni, mire ő dühösen szembefordult velem:

– Hazudsz! Nem igaz, hogy fát vágni ment az erdőbe, hanem a partizánok agyonverték.

Egy ideig hitegettek bennünket, hogy elvitték őket a bori rézbányába, de ez nem tartott sokáig, mert akadt elszánt asszony, aki többedmagával elment oda, és kiderítették, hogy ez csak ámtítás.

A hatvanas évekre elértem, hogy a hatóság kiadta a hivatalos holttá nyilvánítási okiratot. Erre az volt írva, hogy 1945 májusában ismeretlen betegségben elhunyt, és ismeretlen helyen lett eltemetve.

Az eltűntek névsorából ma emlékezetből az alábbiak nevét tudom felidézni: 1. László András, 2. Szokola József, 3. Szokola István, 4. Ménesi Feri, 5. Csizmár Pali, 6. Dornstädter Jakab cukrász, 7. Id. Szűcs István lakatos, 8. Pácek István, 9. Sebestyén Lajos, 10. Valló (Géza?), 11. Farkas Zoli, 12. Cehola Jani, 13. Garai Jani, 14. Balázs József, 15. az előbbinek a fia, Mátyás, 16., 17., 18. Turai István és két fia, a gyerekeinek a nevére nem emlékszem, tíz árva maradt hármuk után, 19. Berkó István, 20. Szántó Laci, 21. Márkus József, 22. Takács Lajos, 23. egy másik Takács nevezetű, 24. egy Juhász nevezetű.

Kivégzésük után tavasszal kimentem ahhoz a juhászhoz, aki a birkákat őrizte, és kerestem a nyájunkat. Živko azt válaszolta, hogy csak én ne kereskedjek, mert úgy járok, mint az uram.”

